

ЗАТВЕРДЖЕНО

Наказ Вищого навчального
закладу Укоопспілки
«Полтавський університет
економіки і торгівлі»

08 липня 2015 року №152-Н

Форма № П-4.04

***ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД УКООПСІЛКИ
«ПОЛТАВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І ТОРГІВЛІ»***

Навчально-науковий інститут харчових технологій, готельно-ресторанного
та туристичного бізнесу
Форма навчання денна

Кафедра туристичного та готельного бізнесу

Допускається до захисту
Завідувач кафедри Г. П. Склад
(підпис, ініціали та прізвище)

«___» _____ 2021 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему: «Розвиток туризму у Закарпатській області: стан та перспективи»

*зі спеціальності 242 «Туризм»
освітня програма «Туризм» ступеня бакалавра*

Виконавець роботи Филь Юлія Михайлівна
(прізвище, ім. 'я, по батькові)

(підпис, дата)

Науковий керівник к.е.н., Тараненко Олександр Олексійович
(науковий ступінь, вчене звання, прізвище, ім. 'я, по батькові)

(підпис, дата)

Полтава – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ПЕРЕДУМОВИ ТА ЧИННИКИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ	5
1.1 Соціально-економічні чинники розвитку туризму в регіоні.....	5
1.2 Природно-ресурсна база розвитку в регіоні	12
1.3 Історико-культурні ресурси регіону як чинники розвитку туристичної діяльності.....	30
РОЗДІЛ II. ОЦІНКА РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ	44
2.1 Організація туристичної діяльності в регіоні	44
2.2 Особливості розвитку туристичної інфраструктури в регіоні.....	55
2.3. Основні напрями вдосконалення розвитку туризму в регіоні	64
ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ.....	69
ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ	73

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Тема розвитку туризму у Закарпатській області є досить актуальною у наш час. Вона має важливе соціально-економічне значення. Адже, Закарпаття – туристична область з багатими природними ресурсами, давньому історією, визначною культурою, великою духовністю, самобутніми народними традиціями. Це перлина нашої держави, край, який через свою неповторність отримав назву Срібна Земля. І тому, саме туристична сфера, яка включає багатий природно-ресурсний потенціал, є невід’ємною частиною розвитку краю. Це той необхідний фактор, що визначає цінність території регіону, зацікавленість в його подальшому туристичному майбутньому не лише дослідників, але й інвесторів. Дане питання спонукає багатьох задуматись не тільки над позитивними якостями, якими володіє область щодо наявних туристичних ресурсів, але й звернути особливу увагу на проблеми та кризи, які виникають або можуть виникнути в результаті їх нераціонального застосування. Від того, наскільки ефективно будуть використовуватись усі наявні туристичні ресурси Закарпаття, залежить його майбутнє економічне процвітання.

Об’єктом дослідження кваліфікаційної роботи є процес розвитку туризму у Закарпатській області.

Предметом дослідження виступають теоретико-методичні та практичні аспекти процесу розвитку туризму у Закарпатській області.

Метою кваліфікаційної роботи є дослідження стану та перспектив розвитку туризму у Закарпатській області.

Основні завдання роботи:

- розглянути соціально-економічні чинники розвитку туризму в регіоні;
- охарактеризувати природно-ресурсну базу розвитку туризму в регіоні;

- проаналізувати історико-культурні ресурси регіону як чинник розвитку туристичної діяльності;
- оцінити організацію туристичної діяльності в регіоні;
- дослідити особливості розвитку туристичної інфраструктури в регіоні;
- визначити основні напрями вдосконалення розвитку туризму в регіоні.

Новизна дослідження: детальна характеристика Закарпатської області з її багатим природним туристичним потенціалом, що має вагомий вплив на розвиток різноманітних видів туризму в даному регіоні; проведення туристичного районування території області, а також визначення напрямів щодо раціонального використання її туристичного потенціалу.

При дослідженні теми кваліфікаційна роботи використано такі методи наукових досліджень: спостереження, абстрагування, аналіз і синтез, індукція і дедукція, картографічний, порівняльно-географічний, класифікації та типізації, системний (системний підхід), прогнозування, узагальнення.

Теоретичною та методологічною базою дослідження бакалаврської роботи є наукові праці, посібники, туристичні журнали вітчизняних та зарубіжних вчених, матеріали наукових конференцій, географічні енциклопедії, туристичні довідники, газетні статті дослідників індустрії туризму.

РОЗДІЛ I. ПЕРЕДУМОВИ ТА ЧИННИКИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ

1.1. Соціально-економічні чинники розвитку туризму в регіоні

Постійний вплив на розвиток туризму спричиняють соціально-економічні чинники, вплив яких є багатоаспектним. Безпосередньо це стосується кількісних та структурних характеристик населення, серед яких чисельність населення, розміщення його по окремих регіонах, статеві-вікова структура (з виділенням працездатного населення), сімейний стан і склад сімей тощо.

По-перше, чисельність та розміщення населення обумовлює безпосередньо обсяг споживчого сектора туризму. Так, зростання населення в світі в цілому та його окремих регіонів прямо пропорційно впливає на збільшення числа туристів. Туристичні потоки з регіонів, що мають підвищену щільність населення, більш інтенсивні. До групи соціальних чинників відноситься також урбанізація (збільшення частки міського населення), ступінь якої прямо пропорційна інтенсивності туристських поїздок. По-друге, статеві-вікова та шлюбно-сімейна структура населення виступають вагомим чинником розвитку туристичної галузі. Тобто, чітко простежується тенденція зміни туристської рухливості залежно від віку, статі та сімейного стану, зокрема найбільшу схильність до активних форм туризму проявляють особи у віці 18-30 років. Проте загальна туристична рухливість людей, як правило, досягає піку в 30–50 років. Дослідження показують, що неодружені люди значно мобільніші, ніж сімейні, а жінки виявляють до туризму більшу цікавість, ніж чоловіки. Збільшення середньої тривалості життя та зміни в демографічному русі дозволило залучити до туристичного руху осіб похилого віку, які мають матеріальні можливості подорожувати. По-третє, важливим є поведінкові та життєдіяльнісні характеристики населення, які розглядаються з точки зору

демографічних даних, умов життя, звичок населення щодо туристичних послуг, а також із погляду знань та поглядів про різні аспекти культури, схильності та можливості до рекреації; робочий час і час для відпочинку, наявність і тривалість відпустки, рівень і традицій, сфери освіти, охорони здоров'я та відпочинку формують попит на туристичний продукт. По-четверте, потребує аналізу в цьому аспекті і особливості працересурсного потенціалу населення. В економічних роботах з дослідження факторів розвитку туризму «праця» та людина як її носій, є одним з трьох головних факторів розвитку туризму. Виробництво туристичного продукту через специфіку самого туристичного продукту є трудомістким процесом, тобто вимагає залучення в нього трудових ресурсів з високими кількісно-якісними показниками (володіння уміннями і професіоналізмом). Отже, роль трудових ресурсів в туризмі важко переоцінити. Трудові ресурси володіють рядом характеристик, таких як мобільність, автономність, сегментованість тощо. Таким чином, економічна складова демографічних чинників розвитку є беззаперечною, що пояснюється відсутністю можливостей автоматизації туристичного виробництва, необхідністю збереження індивідуального підходу до кожного туриста тощо.

Демографічна ситуація в Закарпатській області у 2020 році характеризується зменшенням чисельності населення. За попередніми даними на 1 січня 2021 р. в області чисельність наявного населення становила 1250,1 тис. осіб. Упродовж 2020 р. спостерігалось загальне скорочення населення у кількості 3662 особи, що у розрахунку на 1000 жителів становило 2,9 особи. Зменшення чисельності населення області відбулося за рахунок природного та міграційного скорочення на 3253 особи та 409 осіб відповідно. Четвертий рік поспіль спостерігається природне скорочення населення області. У 2020 р. воно мало місце в усіх районах та містах обласного значення. У порівнянні з 2019 р. кількість живонароджених збільшилась на 487 осіб або на 3,7% і склала 13503 особи, з яких 4950 осіб народилося у міській місцевості, 8553 особи – у сільській місцевості. Кількість померлих в області порівняно з 2019 р. збільшилась на 1229 осіб або на 7,9% і склала 16756 осіб. Серед причин смерті

населення області в 2020 р. перше місце посідали хвороби системи кровообігу, друге – новоутворення, третє – хвороби органів травлення. За наявними адміністративними даними щодо зміни реєстрації місця проживання у 2020р. в область прибуло 5468 осіб, вибуло 5877 осіб. Міграційне скорочення відбулося в усіх адміністративно-територіальних одиницях за винятком міст Ужгород, Берегове, Мукачево, Чоп та Ужгородського району [67].

На підприємствах, установах і організаціях Закарпатської області у лютому 2021 р. середньооблікова кількість штатних працівників становила 131,2 тис. осіб та зменшилась порівняно з січнем на 0,5%. Значне зменшення даного показника спостерігалось у сфері надання інших видів послуг (на 6,1%), в організаціях, що займаються операціями з нерухомим майном (на 3,7%), в галузі освіти (на 3,5%) та у сфері тимчасового розміщування й організації харчування (на 3,1%). Водночас збільшення середньооблікової кількості штатних працівників порівняно з січнем 2021 р. зафіксовано в установах фінансової та страхової діяльності (на 0,2%), на підприємствах оптової та роздрібної торгівлі; ремонту автотransпортних засобів і мотоциклів (на 0,3%), у промисловості (на 0,7%), у професійній, науковій та технічній діяльності (на 1,2%), в установах державного управління й оборони; обов'язкового соціального страхування (на 1,9%), а також у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування (на 3,9%). За результатами обстеження робочої сили кількість робочої сили віком 15 років і старше у 2020 р. становила 552,0 тис. осіб, з них у віці 15–70 років – 551,4 тис. осіб, що на 1,5% менше, ніж у 2019р. У складі робочої сили, як серед осіб віком 15 років і старше, так і у віці 15–70 років, 89,4% належали до зайнятих осіб, а решта, відповідно до методології Міжнародної організації праці (МОП), класифікувалися як безробітні. Кількість зайнятого населення віком 15 років і старше становила 493,3 тис. осіб, з них у віці 15–70 років – 492,7 тис. осіб, що на 16,2 тис. осіб менше порівняно з 2019 р. У 2020р. рівень зайнятості населення у віці 15 років і старше становив 49,2% населення відповідного віку, а серед осіб віком 15–70 років – 53,7%. Кількість безробітного населення віком 15 років і старше та у

віці 15–70 років, відповідно до методології МОП, складала по 58,7 тис. осіб. У 2020 р. рівень безробіття населення, як у віці 15 років і старше, так і серед осіб віком 15–70 років, становив 10,6% робочої сили відповідного віку (аналогічно по Україні – по 9,5% робочої сили кожної з цих вікових категорій). Кількість осіб, які не входять до складу робочої сили, віком 15 років і старше у 2020р. становила 451,1 тис. осіб, з них у віці 15–70 років – 366,5 тис. осіб, що на 1,9% більше, ніж у 2019 р. [67]

Середня номінальна заробітна плата штатного працівника Закарпатської області у січні 2021 р. становила 10417 грн (в Україні – 12337 грн), що в 1,7 раза вище рівня законодавчо визначеного розміру мінімальної заробітної плати (з 1 січня 2021 р. – 6000 грн) [67]. За рівнем зарплати Закарпаття випередили Черкаська, Івано-Франківська, Хмельницька, Вінницька, Одеська, Львівська, Полтавська, Рівненська, Миколаївська, Запорізька, Київська, Дніпропетровська, Донецька області та м.Київ. Традиційною для економіки залишається галузева диференціація заробітної плати. Найбільшою була заробітна плата працівників у сфері інформації та телекомунікацій, підприємств з виробництва електричного устаткування, з виробництва автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів та інших транспортних засобів, в установах державного управління й оборони; обов'язкового соціального страхування. Перевищення заробітної плати відносно середнього рівня по економіці області у зазначених видах діяльності становило 13,1–32,5%, а на підприємствах з виробництва хімічних речовин і хімічної продукції, з постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря, а також в установах фінансової та страхової діяльності – більше, ніж у 1,5 раза. Водночас заробітна плата працівників у сфері тимчасового розміщування й організації харчування, надання інших видів послуг, підприємств з виготовлення виробів з деревини, виробництва паперу та поліграфічної діяльності, у галузі будівництва, у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування, підприємств сільського господарства, лісового господарства та рибного господарства, підприємств з виробництва гумових і пластмасових виробів; іншої неметалевої мінеральної продукції, добувної

промисловості і розроблення кар'єрів, у сфері мистецтва, спорту, розваг та відпочинку, а також організацій, що займаються операціями з нерухомим майном не перевищувала 78% від середнього рівня по економіці області. На 1 лютого 2021 р. заборгованість з виплати заробітної плати становила 9,4 млн грн [67].

Розглядаючи економічну складову розвитку туризму у Закарпатській області особливу увагу слід звернути на інвестиції у види діяльності, що входять до сфери туризму (табл. 1.1.1).

Таблиця 1.1.1

Структура капітальних інвестицій в Закарпатській області за видами економічної діяльності за 2018–2020 рр. [67]

Показники	2018 р.		2019 р.		2020 р.	
	Обсяг, тис. грн	Питома вага, %	Обсяг, тис. грн	Питома вага, %	Обсяг, тис. грн	Питома вага, %
Усього	7500586,0	100,00	9330284,0	100,00	5080997,0	100,00
Тимчасове розміщення	27280,0	0,36	22040,0	0,24	6147,0	0,12
Діяльність із забезпечення стравами та напоями	5071,0	0,07	25458,0	0,27	2237,0	0,04
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	43003,0	0,57	9125,0	0,10	882,0	0,02

Згідно даних таблиці 1.1.1, в Закарпатській області за 2018-2020 рр. питома вага капітальних інвестицій у сферу туризму в загальному обсязі в економіку області є дуже незначною. За досліджуваний період як загальний обсяг капітальних інвестицій, так і інвестиції у сферу туризму не мали чіткої тенденції (рис. 1.1.1).

Загалом, соціально-економічне становище Закарпатської області у 2020 році за основними параметрами характеризується наступними показниками.

Населення. На 1 січня 2021 р. в області, за оцінкою, чисельність наявного населення становила 1250,1 тис. осіб. Упродовж 2020 р. мало місце загальне скорочення населення на 3662 особи. У 2020 р. народилося 13503 особи, померло 16756 осіб, з них 131 дитина у віці до 1 року. Спостерігалось природне

скорочення населення у кількості 3253 особи. Порівняно з 2019 р. його обсяг збільшився на 742 особи.

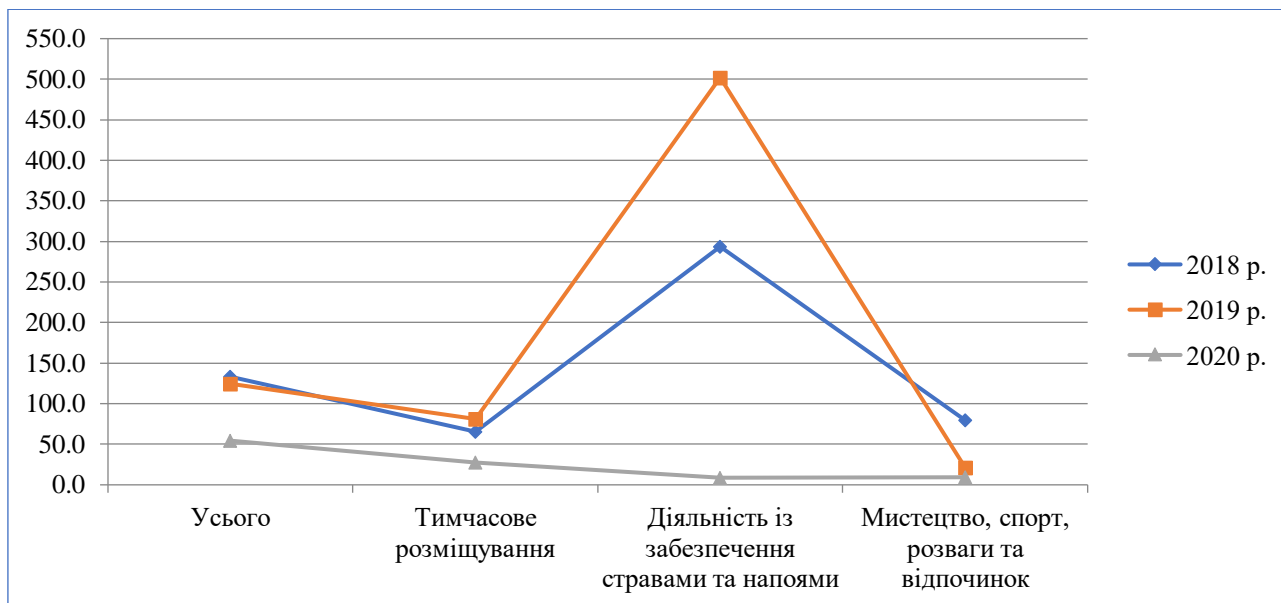

Рис. 1.1.1. – Динаміка капітальних інвестицій в Закарпатській області за видами економічної діяльності за 2018–2020 рр. [67]

Заробітна плата. У січні 2021 р. на підприємствах, в установах та організаціях щомісячного обліку було зайнято 131,9 тис. штатних працівників, їх середня номінальна заробітна плата склала 10417 грн, що на 20,5% менше, ніж у грудні 2020 р., на 14,3% більше, ніж у січні 2020 р., та у 1,7 раза вище рівня законодавчо визначеного розміру мінімальної заробітної плати. Сума несплаченої заробітної плати протягом січня 2021 р. збільшилась на 48,1% і станом на 1 лютого 2021 р. склала 9434,4 тис. грн.

Внутрішня торгівля. Оборót роздрібно́ї торгівлі, до якого включено дані щодо роздрібно́го товарооборóту підприємств та розрахункові дані щодо роздрібно́го товарооборóту фізичних осіб-підприємців, основним видом економічної діяльності яких є роздрібна торгівля, за січень 2021 р. становив 1895,5 млн. грн, та порівняно із січнем 2020 р. у порівнянних цінах зріс на 1,2%, а із груднем 2020 р. зменшився на 33,9%.

Сільське господарство. Індекс обсягу сільськогосподарського виробництва у січні 2021 р. порівняно з січнем 2020 р. становив 100,1%, у т.ч. у

підприємствах – 100,4%, у господарствах населення – 100,1%.

Промисловість. У січні 2021 р. порівняно з груднем 2020 р. індекс промислової продукції становив 89,5% та січнем 2020р. – 96,1%. У добувній промисловості і розробленні кар'єрів у січні 2021 р. порівняно із січнем 2020 р. індекс обсягу виробництва становив 89,8%, у переробній – 93,7%. У постачанні електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря за січень 2021 р. індекс промислової продукції становив 105,4%.

Будівництво. У січні 2021 р. підприємствами області вироблено будівельної продукції (виконано будівельних робіт) на суму 22,8 млн. грн. Індекс будівельної продукції у січні 2021 р. порівняно з січнем 2020р. становив 40,6%. У січні 2021 р. порівняно з січнем 2020 р. обсяги будівництва будівель зменшились на 56,0% (житлових – на 73,6%, нежитлових – на 33,9%), інженерних споруд – на 62,6%.

Транспорт. У січні 2021 р. вантажообіг підприємств транспорту становив 418,7 млн.ткм, що на 5,3% менше, ніж у січні 2020 р. Підприємствами транспорту перевезено 450,9 тис. т вантажів, що на 33,6% більше січня 2020 р. У січні 2021 р. усіма видами транспорту виконано пасажирообіг в обсязі 311,1 млн. пас. км, або 65,8% до січня 2020 р. Упродовж січня 2021 р. послугами пасажирського транспорту скористалися 1,6 млн. пасажирів, що на 44,8% менше від обсягу січня 2020 р.

Зовнішньоекономічна діяльність. У 2020 р. експорт товарів становив 1349,7 млн. дол. США, імпорт – 1256,7 млн. дол. Порівняно з 2019 р. експорт зменшився на 9,4%, імпорт – на 14,6%. Позитивне сальдо становило 93,0 млн. дол. Зовнішньоторговельні операції проводились із партнерами з 119 країн світу. Обсяг експорту товарів до країн Європейського Союзу становив 1274,9 млн. дол., або 94,4% від загального обсягу експорту та зменшився порівняно з 2019 р. на 10,0%. Найвагоміші експортні поставки товарів серед країн-членів ЄС здійснювалися до Угорщини (59,9% загального обсягу) та Німеччини (9,1%). Імпорт товарів із країн Європейського Союзу становив 723,8 млн. дол., або 57,6% від загального обсягу та зменшився проти 2019 р. на 15,3%. Серед

країн світу найвагоміші імпорتنі надходження товарів здійснювалися з Китаю, Угорщини, Німеччини та Чехії.

Ціни. Індекс споживчих цін (інфляції) по області у січні 2021 р. порівняно з груднем 2020 р. склав 102,1%, по Україні – 101,3%. На споживчому ринку області у січні 2021 р. порівняно з груднем 2020 р. ціни на продукти харчування збільшились на 1,2%. Найбільше подорожчали яйця – на 12,1% та овочі – на 3,7%. Водночас, на 0,4% подешевшала риба та продукти з риби. Зростання цін (тарифів) на житло, воду, електроенергію, газ та інші види палива на 14,6% відбулося за рахунок зростання ціни на електроенергію – на 36,6%, природний газ – на 19,0%, каналізацію – на 12,5% та водопостачання – на 6,7%.

Таким чином, у Закарпатській області незважаючи на погіршення демографічних показників, спостерігається достатній рівень соціально-економічної активності, що позитивно впливає на розвиток туристичної діяльності в області.

1.2. Природно-ресурсна база розвитку туризму в регіоні

Закарпаття – наймолодша область України, як адміністративно-територіальна одиниця перебуває у складі України з 22 січня 1946 року.

Область розташована на південному заході України, займає південно-західну частину Українських Карпат та північно-східну частину Середньо-дунайської низовини по річці Тиса і її притоках (рис. 1.2.1). Її територія становить 128 тис. кв. км, 80% території гори, 20% - низини і тераси річок [55].

Область знаходиться в межах двох великих фізико-географічних одиниць – Карпатської гірської та Закарпатської низовинної. Відомо, що Закарпатська низовина - частина Середньо-дунайської рівнини в Закарпатській області. Поверхня плоска, східчаста слабонахилена на південний захід. Складається головним чином з вулканічних порід і моласів, перекритих глинами. Що ж до

Українських Карпат, то вони займають 4/5 території області. Вони входять у Карпатську гірську систему, що лежить на території шести країн Європи. Гори простягаються з північного заходу на південний схід, в цьому ж напрямі збільшується їх висота, змінюється вигляд.

Рис. 1.2.1. – Карта Закарпатської області [77]

Найвищими в Українських Карпатах є центральне пасмо гір, яке утворене Полонинським хребтом, масивами Свидовець і Чорногора. Полонинський хребет тягнеться від річки Уж та її притоки Іличка до річки Тересва. Продовженням Полонинського хребта на сході є масив Свидовець з найвищою вершиною Близниця (1883 м).

На південний схід від Свидовця між Чорною Тисою і Білою Тисою лежить Чорногірський масив. Це – найвища частина Закарпаття й України. Тут знаходяться найвищі вершини Українських Карпат – гори Говерла (2061 м), Бребенескул (2032 м), Петрос (2020 м), Піп Іван Чорногірський (2022 м) [64].

Закарпаття – єдина область України, яка розташована за головними Карпатськими хребтами. Це підсилює її транспортну віддаленість від решти території країни, зв'язок з якою можливий лише через перевали. Найбільше значення серед тих мають Ужоцький (абсолютна висота 889 м), Верецький або Ворітський (839 м), Воловецький (1014 м), Яблуницький (931 м) [59].

Відомо, що Закарпатська область є географічним центром Європи: за однієї з версій біля с. Ділове Рахівського району міститься географічний центр Європи.

Унікальне геополітичне та географічне розташування Закарпатської області можна характеризувати у багатьох вимірах. Але основним з них є безпрецедентна повіть для світової практики позиційна дислокація з чотирма країнами Європи – Польшею, Словаччиною, Угорщиною і Румунією. Тому необхідно розумно використати вигоди географічного розташування області і зберегти екологічний феномен території, в тому числі і при вирощуванні екологічно чистої рослинницької і тваринницької продукції.

Закарпаття, завдяки вигідному, географічному розташуванню, наявності унікальних рекреаційних ресурсів є одним із найпопулярніших регіонів санаторного лікування, туризму і відпочинку.

Природні рекреаційні ресурси - природні та природно-техногенні системи, тіла, явища природи, які мають комфортні властивості для рекреаційної діяльності і їх можна використати для її організації протягом певного часу.

Основними природними рекреаційними ресурсами Закарпаття є бальнеологічні, до яких відносяться лікувальні мінеральні води, лікувальні грязі та озокерит.

В Україні підземні мінеральні води об'єднуються в 2 основні групи:

- води без специфічних компонентів і властивостей, лікувальний вплив яких визначається їхнім іонним складом та загальною мінералізацією;
- води специфічного складу, лікувальна дія яких визначається наявністю в них біологічно активних компонентів у підвищених кількостях.

До родовищ вод без специфічних компонентів і властивостей відносять вуглекислі води – це один із найцінніших різновидів мінеральних вод, які здавна використовуються у лікувальній практиці. До вод типу Нарзан належать мінеральні вуглекислі води районів Ужгорода, с. Ужок, Рахова, с. Угля Тячівського району, с. Вишково Хустського району, с. Голятин Міжгірського району. Води типу Боржомі зосереджені, в основному, в Мукачівському та Свалявському районах Закарпаття. Деякі води цього типу містять фтор, бром, бор та йод.

Дуже цінними різновидами вуглекислих мінеральних вод є води типу Єсентуки. Найбільші родовища цього типу на Закарпатті зосереджені поблизу сіл Драгове і Вишкове Хустського району, а також сіл Сойми і Верхня Бистра Міжгірського району. Води цього типу часто містять у значних кількостях такі біологічно активні компоненти, як бор, залізо, магній, кремнієву кислоту. Води єсентукського типу використовуються санаторіями "Верховина" і "Шаян" на Закарпатті.

Мінеральні води типу Арзні відрізняються від інших типів вуглекислих вод хлоридним натрієвим складом і високою мінералізацією (до 30 г/л). На Закарпатті такі води відомі в долині р. Уж та її приток поблизу с. Кострино і Сіль Великоберсзнянського району.

Медичними показаннями для лікування вуглекислими мінеральними водами є: виразка шлунку та дванадцятипалої кишки; хронічний гастрит; хронічні коліти у фазі ремісії; хронічний гастрит; хронічний холецистит (бактеріальний) у фазі ремісії; функціональні розлади (дискінезії) жовчних шляхів по гіпер- або гіпотонічному типу; стан після перенесеного вірусного гепатиту; стан після операційних втручань на жовчних шляхах - не раніше 3-4 місяців після операції; цукровий діабет легкого та середнього ступенів важкості.

Залізисті води. На Україні такі води зустрічаються рідко. В гірсько-складчастій області Карпат зустрічаються в зоні поширення вуглекислих мінеральних вод.

Залізисті вуглекислі мінеральні води відомі у високогірній частині Закарпаття поблизу с.с. Келечин і Кобилецька Поляна Рахівського району.

Арсенисті води. Оскільки арсен має яскраво виражену токсикологічну дію, то прийом всередину арсенистих вод строго регламентується.

Води з підвищеним вмістом арсену (5-10 мг/дм³) встановлені на Україні в межах одного родовища вуглекислих мінеральних вод в с. Кваси Рахівського району. Ці води виділяються в окремий джультінський тип. Води джультінського типу використовуються в санаторії "Гірська Тиса" на Закарпатті.

Медичними показаннями для лікування залізистими та арсенистими водами є: захворювання органів кровотворення, залізодефіцитні анемії різної етіології, в тому числі після радіаційних уражень; професійні захворювання, хронічні отруєння солями важких металів (свинець, мідь, олово та ін.); порушення обміну речовин - цукровий діабет, сечовий діатез; лейкози.

Кремністі мінеральні води (терми). Підземні води такого типу в Україні найбільш поширені серед Закарпатських вуглекислих, менше - азотних терм: перші - Ужгородське та Іванівське родовища; другі - Берегівське родовище. Азотні кремністі терми найбільш поширені у світі. На Закарпатті виділяється декілька родовищ таких вод: Деренівське, Ужгородське, Карпатське, Лісарня, Боржавське.

Кремністі води Закарпаття почали використовувати останніми роками в санаторіях "Карпати", "Перлина Карпат", "Промінь" та інших. Радіоактивні (радонові) мінеральні води. Радіоактивність підземних вод забезпечується, в основному, наявністю в них радону, рідше радію. Родовищ радонових мінеральних вод в Україні дуже багато. Води цього типу виявлені також і в Карпатах, зокрема у Рахівському районі Закарпаття.

Медичні показання для лікування радіоактивними (радоновими) водами є захворювання: опірно-рухового апарату: остеохондроз хребта; травматичні ураження кісток та суглобів; серцево-судинної системи: ішемічна хвороба серця (без нападів стенокардії та порушень ритму); гіпертонічна хвороба 1-2

ступеню; ревматизм з мінімальним ступенем активності; варикозне розширення вен; нервової системи: неврози; залишкові явища перенесених арахноїдиту, радикуліти; гінекологічні: хронічні запалення жіночих статевих органів; безпліддя; реабілітація після гінекологічних операцій; шкіри: нейродерміт; екзема; трофічні виразки.

Аналізуючи величину незадіяного потенціалу експлуатаційних запасів мінеральних лікувальних вод Закарпатської області, слід відмітити, що санаторно-курортна сфера має тут надзвичайно великі перспективи розвитку. За сприятливих економічних умов наявність такої великої кількості незадіяних експлуатаційних запасів мінеральних вод може становити значний інтерес для інвесторів.

Лікувальними бальнеологічними ресурсами Закарпаття є також лікувальні грязі. Із чотирьох видів лікувальних грязей в області зустрічаються лише торфові грязі. Вони застосовуються в нагрітому стані для торфолікування на курортах та в позакурортних умовах.

Синяцьке родовище торфових грязей у Закарпатті за своїми фізико-хімічними показниками відноситься до низько мінералізованих слабосульфідних низькозольних торфових грязей низинного підтипу. Одним із стародавніх і широко розповсюджених в багатьох країнах в наші часи методів лікування є використання для лікування цілого ряду захворювань спелеоресурсів (мікроклімату печер, шахт).

Лікування мікрокліматом здійснювалося в алергологічній лікарні м. Солотвино (Тячівський район Закарпатської області) на глибині 300м у товщі соляного пласту Солотвинських соляних шахт. Профіль оздоровниці був - лікування хворих на бронхіальну астму інфекційно-алергічної форми за спеціально розробленою методикою. На даний момент шахта закрита, тому-що через застарілу систему водовідведення - ґрунтові води затопили більшість шахт. Утворена спеціальна комісія, що повинна вирішити - що вигідніше - законсервувати солерудник або відновити його роботу. Часу - на вирішення проблеми - президент України дав - до січня.

Лісові ресурси є одними із важливих видів рекреаційних ресурсів Закарпаття.

Всі ліси Закарпаття, за винятком лісів заповідних зон, можуть використовуватися для рекреаційно-туристичних потреб. Проте основне навантаження припадає на ліси рекреаційного призначення (міські ліси і лісопарки; ліси зелених зон, в тому числі лісопаркові зони відпочинку; ліси округів санітарної охорони курортів; смуги вздовж постійних трас туристичних маршрутів міжнародного та загальнодержавного призначення).

Найбільші площі зелених насаджень припадають на Ужгород і Мукачеве. Курортні ліси виконують важливі захисні, санітарно-гігієнічні та рекреаційні функції. Вони підтримують дебіт мінеральних джерел, створюють сприятливі умови для лікування, оздоровлення та відпочинку населення.

В регіоні курортні ліси виділені навколо всіх санаторіїв та санаторно-курортних комплексів. Забезпеченість курортними лісами досить висока. Найбільші площі курортних лісів виділені навколо курортів «Поляна», «Сонячне Закарпаття» та «Квітка Полонини» (загальна площа 2,6 тис. га).

Водоспади Закарпаття, або як їх ще тут називають - водограї чи гуки, надзвичайні за своєю дивовижною красою і неповторністю, завжди приваблювали численних туристів і справляли незабутнє враження.

Найбільш відомими є: «Шигівський», «Яловий» в заповіднику «Зачарована долина» Іршавського району, «Шипот» (с. Пилипець Міжгірського району), «Скакало» (с. Чинадієво Мукачівського району), «Воєводино» (с. Тур'я Поляна), «Соловей», «Червоний партизан» (с. Лумшори) в Перечинському районі, «Тростянець» (с. Кваси), «Труфаниця» (с. Ясіня), «Білий» (с. Ділове) в Рахівському районі.

Спелеоресурси Закарпаття представлені Карпатськими печерами. В регіоні нараховуються десятки печер, проте більшість з них відкрита лише для досвідчених спелеологів, для туристів без спеціального спорядження доступні лише декілька з них. Найбільш сприятливими для розвитку спелеології об'єктами є: карстова печера з прозорими стінами (поблизу с. Мала

Уголька Тячівського району), її стіни вкриті молочнобілим прозорим кальцитом із зеленуватими натіками, які нагадують за формою чудові кам'яні квіти. Має наукове та естетичне значення карстова «Перлинова печера» (неподалік Малої та Великої Угольок), закладена у юрських мармуризованих вапняках. Крім сталактитів, на стінах утворилися численні сталактитові кульки, які блиском і красою нагадують перлини; карстові печери с. Княгиня Великоберезнянського району. Загальна довжина Карпатських карстових печер - понад 670 м.

Закарпаття належить до регіонів України з найбільш розвинутою мережею природно-заповідних територій та об'єктів. На даний час в області функціонує Карпатський біосферний заповідник, а також створено 3 національні природні парки: «Карпатський», «Синевир», «Ужанський». Крім них існують заказники, пам'ятки природи та природні парки регіонального і місцевого значення.

В області виявлено і досліджено 360 джерел мінеральних вод, з яких 62 у Свалявському, Міжгірському, Мукачівському, Хустському, Рахівському, Ужгородському районах мають експлуатаційне значення.

На зазначеній основі функціонують 17 санаторіїв, 14 санаторіїв-профілакторіїв, 3 пансіонати та будинки відпочинку, 26 інших баз відпочинку та 15 туристичних баз. Їх кількість та рівень комфортності за аналізований період суттєво не змінилися, хоча й відбулися організаційні зміни управління галузями.

Закарпаття – один із найкраще забезпечених водними ресурсами регіонів України. Про кришталеву чистоту Карпатських гір, озер, підземних вод ходять легенди. Вода має здатність дарувати життя, карати і милувати. Це дійсно правда. З карпатських витоків живляться такі важливі водні артерії Європи: Вісла, Дунай, Тиса, Дністер їх численні великі та малі притоки. На даний час багато малих річок Карпат вдалося зберегти у їх природному стані і за якістю вони належать до найчистіших у Європі. Але доводиться із тривогою констатувати, що Карпати можуть втратити для Європи своє важливе значення,

як джерело прісної води. Такі застереження мають серйозні підстави. Зокрема, прискорена індустріалізація країн Карпатського Євро регіону упродовж усього радянського періоду, коли під шахти, кар'єри відводилися величезні території і практично не проводилися роботи із рекультивації земель, що призвело до руйнування геологічної основи функціонування природних комплексів і виникнення «місячних ландшафтів». У порівнянні із винятковою красою пейзажів та екзотів Карпат вони є жорстоким дисонансом і застереження людям: до чого може призвести їх непродуктивне ставлення до природи.

До прикладу, за останні сім років в гідрографічному басейні рік Сомеш і Тиса сталося понад 50 випадків забруднення вод у результаті техногенних аварій на промислових підприємствах Румунії. Наслідки – очевидні: нестача питної води, неможливість ведення рибного господарства, зникнення окремих видів рідкісної фауни і флори і, що найгірше, як встановили вчені погіршення стану здоров'я населення в басейні ріки Тиса.

Ось чому для поліпшення екологічного стану вод у ріках Карпат необхідно, перш за все, встановити сучасні водоочисні, водоохоронні споруди, забезпечити контроль за дотриманням норм екологічної чистоти річкових і підземних вод.

В області нараховується 9 водосховищ та 59 ставків. Загальний об'єм всіх штучних водосховищ 60,5 млн. м³, площа водного дзеркала становить 1,56 тис.га. Озера в басейні Тиси, як правило, льодовикового походження. Деякі з них утворились у результаті гірських обвалів або мають вулканічне походження. Усього на території Закарпаття розташовано 32 озера.

Карпати – джерело 80 % водних ресурсів Румунії і 40% запасів води України також із Карпат. На Закарпатті водні ресурси потрібно розглядати як відновні і вичерпні. До них належать поверхневі і підземні води. Поверхневі – це води річок, озер, боліт, каналів, штучних водойм. Основну частину поверхневих водних ресурсів Закарпаття становлять річкові стоки. Вся територія Закарпаття є водозабором басейну р. Тиса (притоки р. Дунаю), що бере початок у гірських лісах Рахівщини – Чорна і Біла Тиси. А на території

Словаччини – води рік Латориця і Уж, які також формуються на території Закарпаття. Гідрографічна мережа області нараховує 9 426 річок і водотоків різного рівня. Середня густота річок – найбільша в Україні – 1,7 км/кв. км. На території Закарпаття підвищена кількість опадів, зокрема, у гірській частині. Опади бувають дощові, снігові, змішані. На одного жителя області припадає середньо стічний стік понад 7 тис. куб. м, тоді як у середньому по Україні – 1,1 тис. куб. м.

Підземні прісні води. Вони добуваються з надр землі через глибинні свердловини. Мають надзвичайно важливе значення для питного водопостачання, як найчистіші. Підземні води тісно пов'язані з поверхневими водами, в їх формуванні важливу роль відіграє геологічна будова, рельєф, ґрунти, атмосферно-кліматичні умови. Саме з підземними водами пов'язані такі процеси як зсуви, підтоплення, карст тощо [55].

На Закарпатті прогнозний запас підземних вод складає 400 млн. куб. м, з них затверджені запаси – 124 млн. куб. м на рік.

Основний водоносний горизонт підземних вод приурочений до Закарпатського внутрішнього прогину, до валунно-галечникових відкладів річок Тиса, Боржава, Латориця та Уж. Діючі водозабори є інфільтраційними. Тому якість води в них, як стверджує Степан Поп, залежить від збереження чистоти поверхневого стоку, тобто від дотримання норм екологічної безпеки суб'єктами господарської діяльності як у зоні водозабору, так і на водозбірних площах річок. Це стосується й численних криниць, які дуже поширені в сільській місцевості.

Швидкоплинні, кришталево – чисті ріки – гордість краю. Для довідки. В Україні нараховується майже 73 тис. річок, з них гірських – 29 700, а в Українських Карпатах – біля 28 тис.

Річок протяжністю більше 10 км тут налічується близько 450. Відповідно, основна частина карпатських річок належить до категорії малих рік. Їх загальна протяжність – 36 тис. км. Густота гідросітки найбільша в Україні: середня – від 0,5 до 0,7 км/км², а максимальна -1,0-1,2 км/км² і більше [55].

Річки – несудноплавні, раніше по них сплавляли ліс. Подекуди стихію експлуатували як безкоштовне джерело енергії, але загалом внаслідок низького рівня технологічного забезпечення краю люди дали річкам і потокам спокій.

Українські Карпати – вододіл великих річкових систем і одночасно водозбір їх приток. На північному заході зовнішнього боку гірської дуги лежать витoki Сану (басейн Балтики), на схід починаються річки Чорноморського басейну – витoki і притоки Дністра, які дренують північно-східний схил Карпат і Прикарпаття, а на південному сході – витoki Пруту і Сірету – великих приток Дунаю. З внутрішнього боку карпатської дуги починається Тиса і її численні притоки, які розчленовують південно-західні схили Карпат і Закарпатську низовину. За положенням відносно геологічних структур і топографії місцевості всі річки можна розділити на поздовжні, які течуть уздовж структур, поперечні, які перетинають їх під прямим кутом, і діагональні, які косо пересікають основні структури.

Найбільші багатоводні річки – Дністер у Прикарпатті і Тиса в Закарпатті – є поздовжніми. Вони закладені в зонах крайових прогинів, які збирають усі поверхневі і підземні води, що стікають з гір.

Менші річки – праві притоки Дністра і ліві Тиси – тут є поперечними або діагональними. У Карпатах же, навпаки, великі річки є поперечними або діагональними, а їх притоки поздовжніми. Великі поперечні річки прокладали русло головним чином по лініях тектонічних порушень (розломів, розривів) як, наприклад, верхів'я Дністра, Стрию, Пруту, Тиси, Сірету, Ужа, Латориці, Тересви, Білого і Чорного Черемошів. Поздовжні річки – невеликі. Вони проклали свої русла, як правило, в породах, що легко розмиваються.

Поперечні і поздовжні напрями річок Карпат створюють своєрідний рисунок горизонтального розчленування – решітчасте або прямокутне.

Річки Карпат мають гірський характер. Долини їх, як правило, вузькі і глибокі, схили часом стрімкі. Таких рис набувають долини поперечних річок у верхів'ях і при перетині ними хребтів. Русла мають велике падіння. Похил русел великих поперечних річок менший, ніж малих. Так, Чорна Тиса має

похил 19 м/км, а її притока Говерла – 75 м/км; Тересва – 30 м/км, Білий Черемош – 14 м/км, Чорний Черемош – 9,7 м/км. Поздовжній профіль таких річок не вироблений. Ширина русел невелика, вона не перевищує 100 м. Русла часто загромаджені камінням і уламками скель. Зустрічаються пороги і водоспади. Глибина річок незначна, в середньому 0,5-1,5 м. Течія карпатських річок постійна, середня швидкість її 3-5 м/сек [55].

Рівнинні річки Закарпаття і Прикарпаття мають повільну течію і широкі долини. Так, похил русла р. Серне в Закарпатті – 0,2 м/км, а р. Клодниць в Прикарпатті – 1,8 м/км [55].

У живленні карпатських річок беруть участь дощі, сезонні сніги, рунтові та підземні води. Роль цих джерел для різних річок неоднакова. При збільшенні висоти водозбору відбувається перерозподіл окремих джерел живлення – зростає частка снігового і підземного живлення і дещо скорочується роль дощів.

Для карпатських річок паводки – нерідкість. Річки Закарпаття відносять до річок змішаного живлення з переважанням дощового. Значні коливання зимових і літніх опадів зумовлюють своєрідний нестійкий гідрологічний режим. Деякі науковці відносять річки Карпат до причорноморського типу з паводками протягом усього року. Однак вони відрізняються і рядом особливостей. Режим рівнів води в річках характеризується безладним чергуванням паводків протягом усього року. В середньому за рік спостерігається 25-35 піків підняття рівня води. Більшість їх припадає на весняно-літній час. Весняне водопілля починається на рівнинах у кінці лютого – на початку березня, в горах запізнюється приблизно на 15 днів. Ступінь підняття рівня залежить від запасів снігу в басейні та інтенсивності його танення. Максимальні рівні спостерігаються в середині – кінці березня. Часто снігове водопілля супроводжується дощовими паводками, тоді високі рівні води в ріках затягуються до кінця квітня – початку травня. Рівні піднімаються над передвесняними на 3–4 м [55].

У травні внаслідок зливових дощів рівні води в ріках знову різко

піднімаються. Влітку буває 15-20 та більше піків дощових паводків. Інтенсивність їх значна, часто перевищує весняні повноводдя. У червні й серпні спостерігаються найвищі літні рівні: 4-5 м. В середньому паводки тривають від 5-15 днів до місяця. Витрата води в річках за цей період зростає від 20 м³/сек на малих річках до 170 м³/сек. Після спаду літньої повені спостерігається коротка літньо-осіння межень у вересні – листопаді, яка часто порушується осінніми дощовими паводками. У зимовий період (грудень – лютий) рівень і витрата води в річках у загальному знижується. Настає зимовий мінімум. Але при відлигах, коли тане сніг і йдуть сильні дощі, рівні води в річках знову різко піднімаються.

У Карпатах м'який клімат і недовга зима, тому тут не буває тривалого стійкого льодового покриву. Лід з'являється, як правило, з середини грудня. Під час замерзання утворюється багато шуги, що викликає затори, особливо на Тисі і Латориці. В січні і лютому під час відлиги льодостав часто порушується. Через це тривалість льодоставу всього 15-30 днів. Товщина льоду не перевищує 20 – 25 см. В окремі роки льодового покриву зовсім немає.

Часто паводки і селі мають катастрофічний характер. Вони завдають народному господарству великих матеріальних збитків: руйнують шосе і залізниці, зносять мости, змивають посіви, ґрунтові горизонти, заготовлений ліс, пошкоджують будинки, промислові і сільськогосподарські споруди. При паводках дуже розмивається русло та береги річок. Безперервне переформування і блукання русел також завдають значної шкоди народному господарству. Для захисту берегів створюють укріплення. Однак боротьба з наводками малоефективна, вона не досягає ще потрібних розмірів.

Біла Тиса – ліва притока Тиси, Д-28 км, S-489 км², утворюється злиттям Стоговця і Банзатула на пд. зх. схилах Чорногорського хребта. На всьому протязі ріка відділяє Чорногору від Рахівського масиву. Широкі річища, пороги і бистрини. П-10 м/км. Живлення – змішане з переважанням дощового. Замерзає рідко. На окремих ділянках річище укріплене [55].

Боржава – права притока Тиси. Д – 106 км, S – 1360 км². Бере початок з

джерел з-під г. Стій (Полонинський хребет). Верхня течія має гірський характер. Долина V – подібна, Ш – 40 -900 м. Річище дуже звивисте, подекуди укріплене, є острови. Ш річки – від 0,6 м до 50 м. П – 13 м/км. Витрата води від 10 до 293 м³/с. Каламутність – 50-500 г/м³. Замерзає. Є дамби. [55]

Латориця – права притока Тиси, протікає також на території Угорщини. Д – 191 км, S – 7680 тис. км² (в Україні – відповідно 144 і 2900). П – від 80 (при верхів'ї) до 0,2 м/км (в Закарпатській низовині). Своєрідний характер її розташування зумовлює часте перетинання з транспортними артеріями, зокрема на під'їздах до Закарпатської низовини [55].

Теребля – права притока Тиси. Д – 91 км, S – 750 км². Утворюється злиттям Розтоку і Ріки, що беруть початок на пд. схилах Горган. Перетинає Полонинський і Вулканічний хребти. Ш – 15 – 20, до 54 м. П – 9,3 м/км. Основна притока – Велика Уголька. Живлення мішане з переважанням дощового [55].

Озеро Синевир має витік в Тереблю. У прибережній лінії збудована ГЕС. В районі річкового басейну виявлено мінеральні джерела [55].

Тересва – права притока Тиси. Д – 56 км, S – 1220 км². Утворюється в результаті злиття Брустурянки і Мокрянки біля с. Усть-Чорна. Більша частина басейну знаходиться у Вулканічних Карпатах. Протікає крізь Полонинський хребет. П – 6,1м/км. Живлення мішане з переважанням дощового. При березі є млини та ГЕС. Береги подекуди укріплені. [55]

Тиса – найбільша ліва притока Дунаю, утворюється при злитті Білої і Чорної Тиси 4 км на північ від м. Рахова. Протікає, крім України, також по території Угорщини, нової Югославії, частково тече по кордону України з Румунією. Довжина 966 км, з них 223 км знаходиться в межах Закарпаття, S – 153 тис. км², в Україні – 11,3 км². [55]

У верхів'ї долина вузька, при злитті з Чорною Тисою вона значно розширюється, але зберігає гірський характер. Типово гірський характер Тиса має до Великого Бичкова. Падіння русла тут не менше 4,5 м/км, швидкість течії – 3 м/сек. Ріка бурхлива і стрімка. Нижче Тиса тече майже в широтному

напрямі вздовж краю Хустської улоговини. Долина розширюється до 8 – 9 км. Падіння русла зменшується до 1,8, а швидкість течії – до 2 м/сек. Ширина русла 50 – 100 м, глибина – 2 м. Русло звивисте, розбите на рукави, які відділяють окремі островки. Нижче Хуста Тиса проривається через Вулканічний хребет, утворюючи так звані «Хустські ворота». Круті і високі схили звужують долину до 1,3 км. Нижче Виногорова Тиса набуває рис спокійної, плавної рівнинної ріки. Тільки заплава річки має ширину 10-12 км. Тут Тиса спокійна, широка, рівнинна красуня. Водний режим Тиси нерівномірний. Весняні повені змінюються літніми, а потім – осінніми. Рівні води над меженню піднімаються до 4 м. В 1970 р. було зафіксовано високий паводок. Спад води спостерігається взимку. Каламутність води досягає 80 – 85, макс. – 220 г/м³. Замерзає Тиса лише нижче Виногорова. [55]

Найбільшими правими притоками Тиси є Уж (133 км), Латориця (191 км), Боржава (106 км), Ріка (82 км), Тересва (80 км), Тересва (56 км), ліва – Батар. У верхній течії всі вони мають характер стрімких гірських річок, що течуть у вузьких, глибоких долинах, прориваючись через хребти і гірські гряди. При виході на рівнину долини їх розширюються, течія сповільнюється. Тячевець – притока Тиси. Д – 29 км, S – 127 км². Утворюється злиттям Лугу та Гнилого на пд. сх. Полонинського хребта. П – 17 м/км. Живлення мішане з переважанням дощового. Береги на окремих ділянках укріплені. [55]

Тур'я – ліва притока Ужу. Д – 46 км, S – 476 км². Бере початок з джерел на пд. сх. схилах Полонинського хребта. П – 22 м/км. Ш – 2 – 3,5 м. Живлення мішане з переважанням дощового. [55]

Уж – ліва притока Латориці, протікає на території України та Словаччини. Бере початок з джерела на пд. сх. схилах Вододільного хребта, нижче по течії перетинає Полонинський хребет та Закарпатську низовину. Д – 133 км, S – 2770 км² (в Україні відповідно 107 і 2010). Ш – 15 – 30, коло м. Ужгорода – 135 м. П – 7,2 м/км. Живлення мішане, річка має паводковий режим. Пересічна витрата води – 29 м³/с. При узбережжі є 2 ГЕС, гребля. Береги місцями укріплені. На цій річці стоїть і отримало від неї назву м. Ужгород. [55]

Чорна Вода (Чарода) – притока Тиси, протікає в Мукачівському р-ні Закарпаття. Д – 48 км, S – 742 км². П – 0,47 м/км. Бере початок з джерел на пд. сх. схилає Вулканічних гір. Сполучена з р. Латориця. [55]

Чорна Тиса – ліва притока Тиси – починається з джерел на пн. сх. схилі Свидовця на висоті близько 1500 м. Від м. Ясиня до м. Рахова вона впоперек прорізує Полонинські Карпати, відділяючи Свидовець і масив Чорногору. Д – 49 км, S – 315 км², П – 16 м/км. Русло характеризується великою кількістю порогів. Живлення мішане. Береги декуди укріплені. [55]

Одним із найбільших і найглибших високогірних озер Українських Карпат – є озеро Синевир (рис. 1.2.2). У народі озеро отримало назву – «Морське око», його історія оповита народними легендами та повір'ями, за мотивами яких вже зняли сучасний художній фільм. Знаходиться озеро на висоті 989 метрів над рівнем моря та входить до складу НПП «Синевир». Виникла водойма, як вважають науковці, у післяльодовиковий період, близько 10 – 11 тисяч років тому внаслідок перекриття долини річки зсувами кам'янистих гірських порід.

Рис. 1.2.2. – Озеро Синевир [27]

«Синевир» визнано водно-болотним угіддям міжнародного значення

(відповідно до Рамсарської конвенції) і є одним із семи природних чудес України. Щорічно в околицях озера проводиться Всеукраїнський фестиваль «На Синевир трембіти кличуть».[55]

Дике озеро (Озірце). Неподалік Синевира є не менш привабливе – Дике озеро, що знаходиться на схилі гори Гропа. Це унікальний природний куточок, де природа збереглася у своєму первозданному вигляді. Площа — трохи більше 1 гектара. Живиться Дике озеро – підземними і дощовими водами. Ця природна водойма знаходиться на висоті тисячу метрів над рівнем моря, що на сто метрів вище ніж Синевир. Глибина озера сягає 8 м, посередині озера утворився невеличкий острівця, на якому зростають рослини, що характерні для тундрової природної зони.

Озеро Бребенескул – найвисокогірніше озеро України, вода в якому слабомінералізована. Його часто називають справжнім шедевром природи, яке можна побачити високо у Карпатах. На схилі гори Гутин-Томнатик на висоті 1801 метр над рівнем моря. Із Бребенескула витікає річка з такою самою назвою. Озеро наповнюється завдяки атмосферним опадам та ґрунтовим водам. Кришталеві води озера, неймовірна карпатська природа та гірське повітря – приваблюють тисячі туристів із усього світу у цей дивовижний куточок.

Липовецьке озеро – знаходиться біля села Липовець Хустського району. Це озеро вулканічного походження. Воно розташоване в гірській долині на висоті 526 метрів над рівнем моря та є гідрологічною пам'яткою природи місцевого значення. У народі ще його називають «Морське око». Липовецьке озеро не має притоків і живиться підземними водами, що надходять з великих глибин . Звідси й пішло повір'я, ніби озеро не має дна. Дехто ще називає його «бездонне». Із озера сильним струменем тече гірський потік.

Апшинець – озеро льодовикового походження у Рахівському районі Закарпатської області. Лежить на північно-східному схилі масиву Свидовець на висоті 1487 м.н.р.м. Довжина – 126 м, ширина 100 м, площа 1,2 га. Глибина до 3,3 м. Південно-західна частина озера зайнята осоково-сфагновим болотом. Живиться переважно водами струмка, що впадає в західну частину озера.

Драгобратське озеро – озеро льодовикового походження в Рахівському районі Закарпатської області. Лежить біля північного схилу гори Близниці на масиві Свидовець, на висоті 1600 м.н.р.м. Улоговина має подовжену форму. Довжина 55 м, ширина 21 м, площа 0,1 га. Глибина до 1,2 м. Живиться ґрунтовими й атмосферними водами. Звідси відкриваються неймовірної краси краєвиди на Горганський хребет та Чорногірський масив із вершиною Петрос.

За цілями водокористування поділяється на господарсько-питне, комунально-побутове, промислове, сільськогосподарське, для потреб енергетики, водного транспорту, лікування і т.д. Нестачу прісної води уже сьогодні відчувають в багатьох країнах світу, і в окремих регіонах України. Зміни клімату на планеті і глобальне забруднення атмосфери прямо впливають на ці ресурси. Так, якщо в давнину людина використовувала для власних потреб в середньому близько 10 л на добу, то нині в країнах з розвинутою економікою середньодобове споживання зросло до 200-300 л. З цієї кількості людина споживає всього - 3 л.

Невід’ємною умовою сталого розвитку області є достатній рівень уваги до охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки. Тож для вирішення екологічних проблем, забезпечення збалансованого економічного і соціального розвитку території, ефективного використання природних ресурсів в області реалізовується «Програма охорони навколишнього природного середовища Закарпатської області на 2019-2020 роки (Рішення облради 13.12.2018 № 1335). У розділах програми передбачені природоохоронні заходи щодо охорони водних ресурсів краю. Оскільки для області характерний високий ступінь загрози паводків та повеней, то у програмі передбачені заходи із захисту від внутрішніх вод, створення нових та реконструкцію існуючих берегоукріплень, інших заходів із стабілізації ситуації тощо.

Також у краї реалізовується обласна програма «Питна вода Закарпаття на 2012-2020 роки», затверджена рішенням обласної ради від 8 червня 2012 р. за № 473. Документ передбачає реалізацію заходів, спрямованих на комплексне

вирішення питання покращення забезпечення населення області питною водою нормативної якості, підвищення надійності та ефективності функціонування об'єктів централізованого водопостачання і водовідведення, реконструкцію діючої та будівництво нової водопровідно-каналізаційної мережі, поліпшення на цій основі соціально-екологічної ситуації, відновлення, охорону та раціональне використання джерел питного водопостачання.

Сільський зелений туризм, як альтернативна форма організованим видам відпочинку, починає набувати все більшої популярності, зокрема, у традиційних туристичних зонах Закарпаття.

На Закарпатті зупинитись на відпочинок у приватних власників можна в м. Воловець, м. Рахові, с. Ясіня, с. Синевір, с. Лазещина, с. Верхнє Водяне, с. Ужок, с. Малий Березний, с. Вишково.

Таким чином, незважаючи на широкий туристично рекреаційний потенціал Закарпаття, процес його становлення й інтенсивність освоєння перебуває на початковій стадії. Причинами такого стану є відсутність дієвої інвестиційної стратегії і неефективне реформування туристично-рекреаційного комплексу загалом.

1.3. Історико-культурні ресурси регіону як чинники розвитку туристичної діяльності

Останнім часом все більший вплив на розвиток туризму спричиняють історико-культурні фактори, зокрема наявність та особливості формування історико-культурних рекреаційних ресурсів. Якщо природні рекреаційні ресурси більше слугують основою для розвитку лікувально-оздоровчої рекреації, то історико-культурні рекреаційні ресурси використовують переважно для організації різних видів пізнавального туризму. Проте це не означає, що історико-культурні ресурси не впливають позитивно на стан здоров'я людей, адже вони мають велике значення, зокрема для психологічного

оздоровлення. Ці рекреаційні ресурси оптимізують рекреаційну діяльність у цілому й виконують важливі виховні функції (патріотичні, національного виховання, екологічні тощо). Розташування на певній території суспільно-історичних ресурсів формує її позитивний туристичний імідж, впливає на локалізацію рекреаційних потоків і напрямки екскурсійних маршрутів, урізноманітнює рекреаційно-туристську пропозицію, зменшує сезонність у туризмі. Культурно-історичні ресурси представляють собою спадщину минулих епох суспільного розвитку, до них прийнято відносити лише ті культурно-історичні об'єкти, які досліджені й оцінені як такі, що мають суспільне значення та можуть бути використані при існуючих технічних і матеріальних можливостях для задоволення рекреаційних та духовних потреб. Зазначені об'єкти поділяються на матеріальні та духовні. Матеріальні охоплюють сукупність засобів виробництва та інші матеріальні цінності суспільства на кожній історичній стадії його розвитку, а духовні – сукупність досягнень суспільства в освіті, науці, мистецтві, літературі, в організації державного й суспільного життя, в праці й побуті. Культурно-історичні ресурси відзначаються великою різноманітністю й залежно від їх ознак поділяються на види: історичні (будівлі, споруди, пам'ятні місця і предмети, пов'язані з важливими історичними подіями в житті народу, а також з розвитком науки і техніки, культури і побуту народу, з життям видатних людей держави), археологічні (городища, кургани, залишки давніх поселень, укріплень, виробництв, каналів, доріг, давні місця захоронень, кам'яні статуї, наскельні зображення, старовинні предмети, ділянки історичного культурного шару давніх населених пунктів), містобудування й архітектури (архітектурні ансамблі й комплекси, історичні центри, площі, вулиці, залишки стародавнього планування й забудови міст та інших населених пунктів, споруди громадської, промислової, військової, культової архітектури, народного зодчества, а також пов'язані з ними витвори монументального, образотворчого, декоративно-прикладного, садового-паркового мистецтва, приміські ландшафти), осередки традиційної культури різних народів, духовна спадщина, пам'ятки мистецтва

(витвори монументального, декоративноприкладного й інших видів мистецтва), документальні (акти органів державної влади та управління, інші письмові і графічні документи, кінофотодокументи і звукозаписи, а також давні та інші рукописи й архіви, записи фольклору і музики, рідкісні друкарські видання). Сюди можна віднести й інші об'єкти, пов'язані з історією, культурою і сучасною діяльністю людей: великі міста і мегаполіси, де оригінально вирішені технічні, транспортні й урбаністичні проблеми; повністю автоматизовані виробництва, що вписуються в пейзаж; села й агрокомплекси нового типу, що змінюють вигляд сільського ландшафту; театри, наукові й освітні заклади, спортивні споруди, ботанічні сади, зоопарки, народні промисли, звичаї, святкові обряди тощо. Важливою складовою культурно-історичних рекреаційних ресурсів певного регіону є його історична і культурна спадщина, тобто сукупність успадкованих людством від попередніх поколінь об'єктів культурної спадщини. До об'єктів культурної спадщини відносяться місця, споруди (витвори), комплекси (ансамблі), їхні частини, пов'язані з ними території чи водні об'єкти, інші природні, природно-антропогенні або створені людиною об'єкти незалежно від стану збереженості, що донесли до нашого часу цінність з антропологічного, археологічного, естетичного, етнографічного, історичного, мистецького, наукового чи художнього погляду і зберегли свою автентичність.

Закарпаття - край високих гір і швидких річок, прекрасних ландшафтів. Тут первозданна природа, чисте цілюще повітря. Але культурно-історична спадщина є не менш вражаючою.

Верховина та Гуцульщина, кам'яні фортеці і дерев'яні церкви, Синевирське озеро і закарпатська гостинність запам'ятаються будь-кому, хто приїде в Закарпатті.

Місто Ужгород, обласний центр Закарпатської області, розташований на берегах річки Уж біля підніжжя південно-західного схилу Східних Карпат. Як свідчать археологічні джерела, в першій половині 1-го тисячоліття нашої ери на цій території жили предки слов'янського племені, відомого в історії під назвою

білих хорватів, яке збудував тут ранньофеодальна поселення-центр слов'янського князівства на чолі якого стояв легендарний князь Лаборець.

В кінці IX - на початку X ст. місто було зруйноване кочовими угорськими племенами. З X ст. Ужгород входив до складу Київської Русі. Наприкінці XI ст. місто увійшло до складу Угорського королівства. Після приходу угорців навколо замку починає турбуватися і розширюватися містечко.

У 1241 році 40-тисячна монголо-татарська орда, прорвавши оборону угорської війська в районі Вереганського перевалу, просунулася на південь і захопила ряд фортець, у тому числі і Ужгород. Кочівники знищили фортеця, вчинили криваву розправу над населенням. Але в 1242 році монголо-татарська орда покинула Закарпатті та місто було відбудовано заново. У другій половині XII ст. угорські королі створили тут Ужанську жупу (комітат) з центром в місті Ужгороді. З 1318 р. господарями міста стали італійські графи Другетів, які володіли ним протягом 360 років. Другет будує нову кам'яну фортецю на місці сучасного замку. Разом з замком засмучується місто. У 1430 р. Ужгород отримує привілеї від короля і офіційно називається "Привілейоване місто Ужгород".

У 1635 році місто отримало право на користування печаткою, на якій було написано: "Друк міста Ужгорода, г.1635". В середині був зображений виноградний кущ з гронами. У цей період місто був втягнутий у релігійну боротьбу між реформаторської Трансільванією і католицької Австрією. В 1646 році в Ужгородському замку під егідою Ватикану була проголошена Ужгородська унія та утворена греко-католицька церква на Закарпатті. У цьому ж році вдова Яна Другета Ганна Якушич завершила будівництво римо-католицького собору. У 1775 році імператриця Марія-Терезія передала цей храм і прилеглу до нього резиденцію у володіння греко-католицької єпархії.

Наприкінці XVII ст. Ужгород потрапляє під владу Австрії. Ці події викликали невдоволення деякої частини дворянства, трудового населення, яке призвело до повстання на чолі з І.Текели. Повстанці виступили проти австрійської влади і захопили Ужгород, розправилися з Другетами і їх

союзниками - єзуїтами. Восени 1685 р. австрійська армія захопила Ужгород. Під час цих подій місто випробував руйнування. Настав кінець майже 400-літнього пануванню Другетів в Ужгороді. Новим володарем міста став граф М. Берчени.

Національно-визвольна війна в Угорщині 1703-1711 рр. не обійшла місто стороною. У червні 1703 р. місто, в якому перебував австрійський гарнізон, був оточений загонами князя Ракоці. У лютому 1704 р. гарнізон капітулював, в місто ввійшли загони повстанців. У 1707 р.

Ужгород став резиденцією керівника національно-визвольної війни угорського народу Ференца II Ракоці. Але війна в 1711 році закінчилася поразкою повстанців. Австрійські війська жорстоко розправилися з учасниками боротьби. Ужгород разом з замком перейшов до державної скарбниці.

12 січня 1919 року Ужгород окупували чехословацькі війська. В умовах окупації були проведені збори представників буржуазних верств населення, які прийняли рішення про приєднання Закарпаття до Чехословаччини. Ужгород став центром так званої Підкарпатської Русі.

У 1938 році, коли формувався перше уряд Карпатської України, угорські війська зайняли південну частину краю і столиця була переведена з Ужгорода в Хуст.

27 жовтня 1944 р. частини Червоної Армії розгорнули бої за звільнення Ужгорода. Внаслідок вдало проведеної бойової операції війська п'ятої гвардійської Новоросійської танкової бригади і 875-го автомобільного артилерійського полку визволили від фашистських окупантів.

Сучасний Ужгород - старовинне європейське місто з численними історико-архітектурними пам'ятками. Серед них Ужгородський замок, греко-католицький собор, Горянська ротонда XII ст. та інші. Все це, а також природно-рекреаційний потенціал регіону, створює унікальні можливості для всіх сфер туристичного бізнесу. [12]

Закарпаття насправді вважається одним із центрів перетину західної та східної культур, а його культура повноцінною часткою світової культурної

спадщини.

В області знаходиться 1839 пам'яток археології, історії та мистецтва, 6 із яких загальнодержавного значення. В даному розділі розглянемо основні пам'ятки та пам'ятні місця Закарпатської області.

Більшість міст Закарпаття розташовані у мальовничих долинах рік. Ужгород - місце цікавих історичних пам'яток і архітектурних ансамблів, місто червонодеревників і творців надточних приладів. Ужгород обрав для себе долину Ужа. У часи Русі на сторожі міста стояли два замки - Ужгородський і Невецький. Таке розташування фортець пояснюється просто в кого ключі від долин, той хазяїн в горах. Скотарство в ті далекі часи відігравало першорядну роль.

З якої б сторони не наближались до Ужгорода, у поле зору завжди попадає різьблений обрис старовинного замку (рис. 1.3.1).

Рис. 1.3.1. – Ужгородський замок [16]

Сіре суворе громаддя височить над містом, що розкинулося навколо. Ужгородський замок належить до найцінніших історичних і військово-архітектурним пам'яток Закарпаття. Історія замку нараховує понад тисячу років. Замок має форму неправильного чотирикутника з бастіонами в кутах і обнесений кріпосним муром. Головний корпус являє собою, не враховуючи підвалів, двоповерховий будинок у стилі ренесансу. Тут містилася також в'язниця і катівня для жертв феодальної сваволі.

З часом замок втратив своє стратегічне значення, і в 1775 р австрійський двір подарував його уніатській єпархії, яка розмістила ту богословський ліцей. [12]

В Ужгороді розташований Хрестовоздвиженський кафедральний собор, 1646р. Споруджений як собор монастиря ієзутів, з 1773 - греко-католицький.

Також в Ужгороді є такі пам'ятки культури, як Горянська ротонда. XII ст. Храм у формі шестигранника з могутніми стінами завтовшки 2-2,5 м. Збереглися фрески, виконані в 1360-1370 рр., та Будинок лісництва, XVII ст.

Урочище Невицьке знаходиться за 12 км на північ від Ужгороду. У гірських пейзажах на вершині розкинулися руїни древнього замку До замку веде вузька стежка по крутому схилу Замкової гори, висота якої 125 м. На арену історії Левицький замок виступає в XIII ст.

У документах він вперше згадується, як королівський замок. Він вражає своєю архітектурно-художньою композицією, вмілим використанням місцевості для воєнно-оборонної мети. Він має неправильну овальну форму Всередині є невелике внутрішнє подвір'я, в кам'яному монопіл якого видовбана глибока криниця Нині іде реставрація фортеці У відбудованому приміщенні розташовується музей, бібліотека та ін, обладнані в середньовічному стилі. [13]

У місті Берегове, за 72 км від Ужгорода, що пересікає канал Верке, який з'єднує, ріки Боржаву і Латорицю, знаходяться старі назви Лампертхаз, Берегсас. У 1237 році орди хана Батия настільки спустошили місто, що угорський король змушений був переселити сюди із сусідніх сіп та гірських поселень нових жителів, надавши їм ряд привілеїв У районі знаходиться Закарпатський науково-дослідний інститут аграрного виробництва, розвідане одне з найбільших в Україні покладів золота, Готичний костьол, XV ст в Чепіївці, на околиці міста та Графське подвір'я, 1629 року.

У селі Вільховиця, за 13 км від Мукачєвого і 3 км від Чина дієвого, знаходиться дерев'яна Миколаївська церква, XVIII ст.

У місті Виноградів (до 1946 – Севлюш), за 100 км від Ужгорода, у X- XI

ст. угорці, прийшовши на територію Закарпаття, збудували прикордонну укріплену засіку, яка захищала від набігів печенігів і половців. Тут знаходиться замок Канков, XIII-XIV ст., руїни якого збереглися, костел Францисканців з келіями XIV-XV ст, Палац барона Перені XV ст.

У Селищі Воловець - за 115 км від Ужгорода, біля підніжжя гір Плай і Темнатик, знаходиться дерев'яна Покровська церква і дзвіниця, XVIII ст., у присілку Канора.

У Селище Міжгір'я (до 1953 – Волове), що знаходиться в гірській котловині, яку оточують з полонини Боржава і Красна, за 154 км від Ужгорода, яке вперше згадується як одне з володінь угорських феодалів Урмезеїв у 1415 році, розташований відомий центр туризму Тут є дві туристські бази – «Міжгір'я» і «Карпати» Вони організовують екскурсії на Синевирське озеро, яке називають «морським оком» Карпат, на Терембле- Річку ГЕС, що з'єднала води двох річок в одному 4 - кілометровому тунелі. Туристичні маршрути ведуть на полонину Боржаву, водоспад Шипот, до музею лісу і сплаву поблизу с Синевир.

У місті Мукачеве, за 40 км від Ужгорода, яке виникло в IX ст як військове укріплення і поселення східнослов'янського племені білих хорватів та у X-X) ст. входило до Київської Русі-України, знаходиться Миколаївська церква та келії монастиря Заснований князем Ф.Корятовичем монастир спочатку був дерев'яним, у 1772 перебудований з каменю в стилі барокко Замок Поланок, XIV-XVIII ст. Колишня резиденція князя Ф.Корятовича. Могутні стіни замку, оспівані в легендах і переказах, неодноразово відбивали навалу ворогів. Ведуться реставраційні роботи Палац «Білий будинок», XV-XVIII ст. належав графам Шенборнам. У 1746-48 перебудований у стилі барокко. Прикрашений багатим орнаментом. [12, 5]

Про Рахів місто на р. Тисі, за 209 км від Ужгорода, перша згадка датується 1447р., а його першими поселенцями були селяни з Галичини і Закарпаття Тут був особливо поширений опришківський рух під проводом О. Довбуша, Ф Бойка. І Пискливого. Нині - це улюблене місце туристів, до послуг

яких турбаза «Тиса». У місті знаходиться краєзнавчий музей, а також Карпатський державний заповідник.

Згадки про Сваляву сягають XII ст. До 1264 року місто входило до складу Галицько-волинського князівства, потім належало численним угорським феодалам. Рід графів Шенборн-Бухгейм володів ним два століття Це відомий Курортний район Тут знаходиться близько 100 мінеральних джерел - майже третина з усіх відомих на Закарпатті. Працюють санаторії «Поляна», «Квітка полонини», «Сонячне Закарпаття», дитяча оздоровниця «Човен», профілакторії «Кришталеве джерело», «Квасний потік» 3 культурних пам'яток, Михайлівська церква, 1588 року Дерев'яна (Присілок Бистрий), Історичний музей. [6]

Місто Хуст, за 100 км від Ужгорода, засноване в XI ст. У 1329 році Хуст отримує право коронного міста. 1511 року угорський король віддав його в оренду угодчанському жупану Г.Перені. Місто зазнавало руйнівних набігів татар і турків. У 1769 лід час бурі від блискавки загорівся і вибухнув пороховий погріб, від чого була знищена більшість - будівель. Замок перетворився в руїни. Єлизаветинська церква XV ст. Країзнавчий музей. Карпатський державний заповідник, 1968 р. Масив «Долина нарцисів».

Також в м. Середнє недалеко від Ужгорода розташована архітектурна пам'ятка замок XII-XIII ст.

В місті Голубине та Зав'ялене розташовані архітектурні пам'ятки – Курганний могильник VI-IV ст. до н. е. та VIII- IX ст. н. е.

Під містом Карданове та містом Білки розташовані археологічні пам'ятки - городище VI-III ст. до н.е. та X-XII ст.

Далі розглянемо замки та фортеці Закарпатської області.

З-поміж тих 26 фортець України - пам'яток історії і архітектури, які дійшли до нас із часів середньовіччя, третина знаходиться в Закарпатті. Це й не дивно, адже край, де ще в XIX столітті (біля міста Рахів) був установлений символічний пам'ятний знак "Центр Європи", завжди був ласим шматком для завойовників.

"Замкнене", за товстелезними мурами, середовище, яке могло служити

водночас для оборони, для проживання та для розваг знаті - це і "замок" Колишні (їхні хазяї за товстими мурами захищалися від нападників). У більшості випадків ці будови, яким незатишно в нових часах, збереглися частково. Декотрі пише обрисами нагадують про їхній колись величавий вигляд. [7]

З усіх замків Закарпаття - Ужгородського, Мукачівського, Невицького, Середнянського, Мужіївського, Квасівського. Виноградівського, Коропівського, Хустського – до сьогоднішніх днів майже незмінними zostалися перші два. Про колишню неприступність інших промовляють самі мури, в деяких випадках непоказні руїни Навіть без цих залишків колишньої величі (вік пам'яток по півтисячі й більше років), дуже збідніли б карпатські краєвиди. [8]

Щоб запобігти нападам кочівників, 1090 року угорський король Ласло в долині, яка мала вигляд хустки, повелів закласти украплений замок. Сторічне спорудження твердині супроводжувалося безплатною трудовою повинністю всього без винятку населення Хуста, котре мусило десять років носити на 150-метрову гору гальку, пісок і сланці. Спід також зазначити, що коли київські Золоті ворота зводилися на вапні з яєчним білком, то Хустський замок споруджувався ще й на сирі.

По навалі монголо-татарів було зміцнено фортечну систему оборонних споруд - зведено нові кам'яні вежі, бастіони. На випадок тривалої облоги споруджено складські приміщення, арсенал і видовбано колодязь - 160 метрів у скелястій породі.

Під захистом фортечних мурів Хуст розвивався, і 1329 року він отримує магдебурзьке право, однак замок залишався королівським. А 1511 року король ЛаслоII теж потрапивши «на мілину», здав замок разом з соляними копальнями в оренду за 20 000 злотих магнату Табору. Перені Мацюк О. [9]

На початку 1514 року папа римський Лев X оголосив хрестоносне рушення проти турків і Хустський замок став притулком для більшості дворянських родів Мараморошу, котрих прийняв гостинний Перені.

Після трагічної поразки 1526 р. Угорщини в битві з Туреччиною під Могачем. Хуст і Мукачево втрачають незалежність. Однак спритний Запоп'яї визнає васалітет Трансильванії під протекторатом Туреччини, і Хуст стає його королівською власністю. Більш того, щоб утвердитися в якості монарха Запоп'яї розпочинає в замку карбування монети.

У середині XVI століття замок перебував у зеніті слави і могутності - неприступна цитадель, перед головним входом котрої було вирито 8-метровий рів, підйомний міст у піднятому стан надійно закривав масивні металеві ворота 7 бастіонів і 4 вежі, кожна з котрих могла оборонятися навіть тоді, коли впали всі інші оборонні споруди, надійно захищали замок.

Після придушення повстання Ференца I Ракоци, котрого підтримували і повстанці Хуст а, віденський двір вирішив зруйнувати замок. Однак плани зірвала 20-тисячна татарська орда, котра 1717 року з'явилася в околицях міста.[25]

Ужгородський і Мукачівський замки добре збереглися не через особливу міцність їхніх стін, а через те, що тут ніколи не переставали жити люди Тепер у них розміщуються музеї – Закарпатський краєзнавчий I категорії і Мукачівський історичний II категорії Варга Степан Степанович Мукачівський замок "Паланок".

Перший володіє неопіненними багатствами (понад 120 тисяч експонатів, у тому числі 40-тисячна колекція археологічних знахідок, відкопаних на території Закарпаття), другий набагато скромніший за фондами. Лише кілька років як одержав статус самостійного, однак набирає силу.

Торік Ужгородський замок - історико-архітектурну будову XIII-XVIII століть - відвідали близько 50 тисяч осіб.

Сьогодні у замку діє кузня, де сучасні майстри працюють за «дідівськими» методами, просто на очах у відвідувачів Тут можна замовити будь-яку ковану річ, і, заплативши за неї. понести додому як сувенір. Пізніше тут будуть відкриті й інші майстерні - з вишивки, ткацтва, різьби по дереву, виготовлення виробів із шкіри. [18]

Мукачівський замок - колишня маєтність відомого княжого роду Ракоці, є пам'яткою XVI століть і однією з перлин європейського фортифікаційного будівництва (рис. 1.3.2).

Рис. 1.3.2. – Мукачівський замок [16]

Тут діють магазин-галерея з продажем виробів народних умільців, художників відкриється ще в цьому році. У церкві, що колись діяла в замку і тепер відновлена, обвінчуються молодята. Після їхнього вінчання в самому ж замку можна відгуляти весілля.

Всього за кілька років музей збагатився картинною галереєю, сформованою з робіт художників України, Угорщини, Словаччини та Румунії, на одному з внутрішніх дворів влаштовано парк садових скульптур, подарованих учасниками трьох міжнародних пленерів є і відділ етнографії. Експозиція «Природа і примітивне землеробство на території краю».

Є на території Виноградівського району немала кількість пам'ятників архітектури. До них слід віднести в першу чергу руїни замків XII ст. Над містом Виноградів на виступі Чорної Гори стоїть замок Канюв, який має чотирикутну форму. Це один з найстаріших замків Закарпаття, що стоїть на місці давнього слов'янського городища початку X століття. Багато легенд пов'язано з замком Нялаб, що біля селища Королево, де бурхлива Тиса спускається на широкі простори Дунайської рівнини. [1, 8]

Закарпатський краєзнавчий музей міститься у головному корпусі замку і займає 30 великих експозиційних залів, не враховуючи службових і різних допоміжних приміщень. Фонди музею нараховують 40 тис експонатів, серед яких є чимало унікальних. Експозиція має три відділи природи краю, історії дореволюційного періоду і історії післяреволюційного періоду.

Художній музей. Музей відкрито у 1948 р. У ньому зібрані багаті колекції творів російського, українського західноєвропейського мистецтва - понад 2000 творів живопису, графіки та скульптури.

Зали музею займають північно-східне крило головного корпусу замку. В експозиції представлені роботи о. В Тропініна, В Маковського, І Шишкіна, і Айвазовського, Т Шевченка, К Трутовського, О Мурашка та ін. У в 1903 році в музею відкритий зал іконопису 17-18 ст. Історія української культури. [13, 4].

На південному схилі Замкової гори, поряд із замком, розташований один з небагатьох в країні скансенів - Закарпатський музей народної архітектури і побуту (рис. 1.3.3).

Рис. 1.3.3. – Музей народної архітектури та побуту [16]

Займає він площу 3,5 гектара. Всі його експонати розташовані просто неба, бо являють собою взірці будівель низинних і гірських районів Закарпаття.

Музей відкрито 27 червня 1970р. Для музею були відібрані найбільш характерні для кожного району та для кожної етнографічної групи будівлі і перевезеш в Ужгород. В інтер'єрах, які відтворюють побут закарпатців, можна побачити цікаві вироби народних умільців - різьбярів, ткаць, вишивальниць, гончарів, килимарів, святкове і буденне вбрання, стародавній домашній посуд, жіночі прикраси, знаряддя праці тощо.

Архітектура дерев'яних храмів відрізняється великою різноманітністю форм та стилів. У двох залах головного корпусу представлені фотографії, макети та інші матеріали, що розповідають про архітектуру і побут сучасного закарпатського села.

За 7 км від Мукачєвого розташований історичний музей Замок «Паланок» ХІУ-ХУ ст. Розташований посеред парку. Двоповерхова споруда замкового тилу з бійницями, вежами і підземними ходами. Отже Закарпатська область має великий історико-культурний потенціал, що може бути використаний у туристичній діяльності. [10, 7]

Отже, проведене дослідження дає підстави прогнозувати подальший розвиток туристичної індустрії на Закарпатті. Цьому сприятиме природно-кліматичні умови, вигідне транспортно-географічне розташування, наявний потенціал туристично-рекреаційних ресурсів тощо. Унікальний рекреаційний потенціал, який сприяє розвитку практично усіх видів туризму, з кожним роком залучає в Закарпаття все більше відпочиваючих. Іноземні туристи є найбільш бажаним сегментом для вітчизняного туризму, оскільки вони поширюють сприятливу інформацію про регіон та його рекреаційні можливості в своїх країнах, що дозволить в подальшому очікувати на приток нових туристів.

РОЗДІЛ II. ОЦІНКА РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ

2.1. Організація туристичної діяльності в регіоні

Закарпаття є одним з найбільш привабливих і перспективних регіонів з точки зору розвитку туризму в Україні. Його унікальне прикордонне географічне розташування та багатий природно-ресурсний та етнокультурно-ресурсний потенціал забезпечили області визнання найбільш перспективної рекреаційної зони Європи з можливістю цілорічного (позасезонного) обслуговування туристів. Межування на західному кордоні України з чотирма центральноєвропейськими державами – Польщею, Словаччиною, Угорщиною і Румунією – сприяє розвитку недорогого (особливо для мешканців країн Євросоюзу) відпочинку, а переважання сільського населення краю (70%) успішно демонструє розвиток одного із секторів розвитку туристичної галузі – сільського туризму.

Тому сьогодні туристично-рекреаційна галузь є пріоритетним напрямком розвитку економіки області. Мальовничі ландшафти, природні об'єкти (озеро Синевир, солоні озера та інші), багаті культурні, історичні, етнічні традиції, широка мережа туристично-рекреаційних та санаторно-лікувальних закладів дають можливість розвивати різні види туристичної діяльності. Зростає зацікавленість іноземних туристів у відвідинах регіону.

Закарпаття має унікальні передумови формування на ринкових засадах рекреаційно-туристичного комплексу, а саме:

- ❖ географічні – вигідне географічне положення (область є воротами України у Західну Європу) створює їй певні переваги для прискореної інтеграції в європейські структури, єдина область України, яка межує з

чотирма центральноевропейськими державами; пам'ятний знак "Центр Європи" встановлено поблизу с. Ділове Рахівського району;

- ❖ історичні – своєрідність краю, де збереглась висока культура господарювання, традиції і навички місцевого населення, що у поєднанні з близькістю країн Західної Європи створює передумови для швидкої адаптації населення до ринкових умов господарювання;
- ❖ економічні – досягнуті позитивні структурні зрушення служать вагомою передумовою для поступового економічного зростання;
- ❖ транспортні – розвинута мережа автомобільних доріг та залізниць з врахуванням зручного географічного положення може принести реальну вигоду області;
- ❖ природні – наявність унікальних природних ресурсів: мінеральних вод, лісів, значних запасів підземних і поверхневих вод, інших корисних копалин індустріального значення, ландшафтно-кліматичних зон (на Закарпатті знаходиться найбільша вершина Українських Карпат – гора Говерла (2061); бере свій початок одна з найбільших річок Європи – Тиса; єдина в Україні Долина нарцисів – поблизу м. Хуст; високогірне озеро Синевир, розташоване на висоті 989 м.);
- ❖ рекреаційні – область володіє потужним природним потенціалом для санаторно-курортного лікування та оздоровлення людей, який може перетворити рекреаційну сферу в одну з провідних галузей економіки області;
- ❖ екологічні – порівняно низький рівень антропогенного забруднення довкілля та виняткова екологічна роль Карпат на континенті сприяють позитивному іміджу області.

Туристична індустрія Закарпаття формується на основі узгодження обсягів туристично-рекреаційного потенціалу, туристичних господарства й інфраструктури та туристичних потоків. Вона забезпечує значний внесок в економіку краю, сприяє створенню нових робочих місць, знайомить туриста з культурними, історичними надбаннями, природним середовищем. Однак її

ефективний розвиток неможливий без залучення висококваліфікованих фахівців, котрі б володіли необхідним багажем знань у цій сфері, на основі яких можна приймати справді професійні рішення.

Закарпаття за своїми природно-ресурсними, кліматичними та соціально-економічними умовами відноситься до регіонів України, найбільш сприятливих для розвитку туристично-рекреаційного бізнесу, що визначається наступними чинниками: комфортні кліматичні умови Закарпатської низовини, наявність гірської системи Українських Карпат, унікальні бальнеологічні ресурси, відносно розвинута мережа транспортного сполучення, велика кількість історичних пам'яток культури та архітектури, багатство флори і фауни [39].

Туристично-рекреаційна галузь Закарпаття протягом останніх п'яти років динамічно розвивається за усіма показниками, активно є інвестиційна діяльність в галузі, збільшується кількість відвідувачів, підвищується зайнятість в галузі, досить активно розвивається зелений туризм, який оснований на діяльності окремих домогосподарств.

Туристично-рекреаційний комплекс регіону представлений переважно малим та середнім бізнесом. Протягом останніх років кардинально змінилася структура форми власності закладів на користь приватної.

У області поступово формується туристично-рекреаційний комплекс з двома чітко визначеними піковими сезонами – літнім (оздоровлення, відпочинок, лікування) та зимовим (гірськолижний), кожен з яких має певну специфіку забезпечення послуг.

Закарпатська область розташована на південному заході України і межує з 4-ма країнами ЄС (Польщею, Словаччиною, Угорщиною і Румунією), а також Львівською та Івано-Франківською областями країни. Територія області на півночі захищена Карпатським хребтом, з північного заходу – Татрами, з півдня – західними Румунськими горами і Мараморошським масивом. Площа Закарпаття становить 12,8 тис. км² або 2,1% території України. Близько 80% території регіону займають гори, серед яких найвища точка України – гора Говерла (2061 м).

В регіоні розвинені практично всі види рекреаційної діяльності: від санаторно-курортного лікування до відпочинку і різних видів туризму, що здійснюються протягом цілого року. Важливим при аналізі місця і ролі рекреаційної галузі в господарському комплексі регіону є визначення переліку показників, що дають характеристику впливу цієї галузі на економіку регіону. В якості пріоритету оцінки впливу галузі можуть братися економічні показники (роль надходжень від галузей рекреації у формуванні доходів Державного та місцевих бюджетів), соціальні (розв'язання проблеми безробіття), медичні (зниження рівня захворюваності), екологічні тощо. При аналізі ефективності рекреаційної діяльності важливо врахувати не тільки прямі економічні результати функціонування рекреаційних об'єктів, але і непрямі – показники відновлення втрачених у процесі діяльності фізичних та моральних сил і здоров'я.

Проблемним питанням, пов'язаним з позитивною динамікою відвідувачів у окремих туристично-рекреаційних районах, є визначення місткості та максимального рівня навантаження на природні екосистеми, які активно використовуються для туристично-рекреаційних потреб, як у літній, так і зимовий періоди. Сталий еколого-економічний розвиток рекреаційної галузі передбачає розвиток рекреаційної діяльності у кількісному та просторовому плані таким чином, щоб навантаження на природне середовище залишалося нижчим рівня його пропускної спроможності для збереження та потенційного використання сьогодишнім та майбутніми поколіннями.

У регіоні розвинені практично всі види рекреаційної діяльності: від санаторно-курортного лікування до відпочинку і різних видів туризму, що здійснюються протягом року. Обсяги туристичних потоків у Закарпатській області за 2017-2019 роки наведено в таблиці 2.1.1.

Згідно даних таблиці 2.1.1, у Закарпатській області протягом 2017-2019 рр. загальна кількість туристів, обслуговуваних туроператорами та турагентами зросла на 13392 особи або на 91,3%. Зростання відбулося за потоками туристів всіх форм.

Таблиця 2.1.1

Структура туристичних потоків у Закарпатській області за формами туризму за 2017–2019 рр. [67]

Показники	2017 р.		2018 р.		2019 р.	
	Обсяг, тис. грн	Питома вага, %	Обсяг, тис. грн	Питома вага, %	Обсяг, тис. грн	Питома вага, %
Кількість туристів обслуговуваних туроператорами та турагентами, усього	14652,0	100,00	25348,0	100,00	28044,0	100,00
в т.ч.:						
в'їзні (іноземні) туристи	102,0	0,70	183,0	0,72	114,0	0,41
виїзні туристи	10534,0	71,89	18907,0	74,59	19962,0	71,18
внутрішні туристи	4016,0	27,41	6258,0	24,69	7968,0	28,41

Слід зазначити, що протягом 2017-2019 рр. в загальній кількості туристів, що обслуговувалися в Закарпатській області, переважна більшість – це виїзні туристи (71,18% у 2019 р.). При чому, за 2010-2019 рр. динаміка туристичних потоків різних форм не мала чіткої тенденції (рис. 2.1.1).

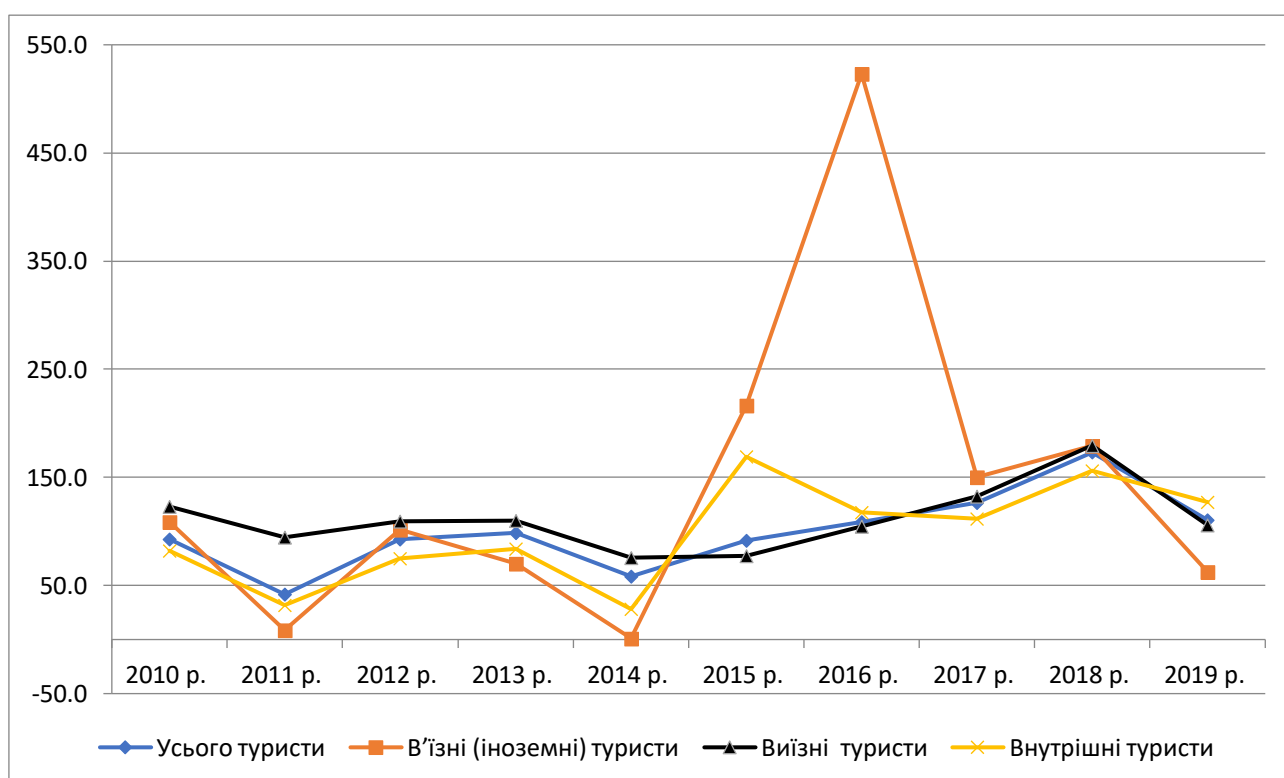

Рис. 2.1.1. – Динаміка туристичних потоків у Закарпатській області за формами туризму за 2010–2019 рр. [67]

Оскільки природне середовище є важливим активом рекреаційної галузі, виникає необхідність природних ресурсів важливо визначити пропускну спроможність рекреаційних об'єктів та виробити відповідну політику розвитку галузі із залученням як органів державної влади та місцевого самоврядування, так і учасників рекреаційного ринку (рекреаційні заклади, споживачі), мешканців рекреаційних територій.

Проблемним питанням соціального характеру є невисока якість новостворених робочих місць у закладах короткотермінового сезонного відпочинку, які є тимчасовими або з неповною зайнятістю і характеризуються чітко вираженою сезонністю.

Потенційно достатніми є можливості активізації в'їзних туристичних потоків з Румунії, Чехії, інших країн СНД, що мають спільні або близькі до закарпатських історичні, культурні, мовні традиції. Перспективним напрямом є розвиток діаспорного туризму з Канади, США, Португалії, Італії, інших країн, де представлені українські емігранти різних хвиль.

Відповідно до плану заходів на 2019 рік для реалізації Програми розвитку туризму і курортів у Закарпатській області затвердженої рішенням обласної ради від 22 грудня 2015 року № 95 (зі змінами від 14 червня, 22 вересня, 07 та 22 грудня 2016 року, 21 вересня 2017 року, 29 березня, 07 червня, 13 грудня 2018 року), здійснювались організаційні заходи щодо покращення туристичної інфраструктури області (знакування і маркування туристичних шляхів та маршрутів територією області). У рамках співпраці управління туризму та курортів департаменту облдержадміністрації та ГО «Карпатські стежки» у теперішній час здійснюється маркування відрізка Закарпатського Туристичного Шляху від перевалу Ужоцький до смт Воловець протяжністю 61,5 км.

У 2019 року профінансовано 3 проекти, надані інститутами громадянського суспільства у сфері туризму та курортів, які спрямовані на популяризацію туристичного потенціалу Закарпатської області.

Також в Ужгородському районі розроблено та пройшов конкурсний

відбір і на сьогодні фінансується за рахунок коштів, отриманих від ЄС у рамках Програми підтримки секторальної політики проект регіонального розвитку «Розвиток інфраструктури у сфері туризму і рекреації Закарпаття шляхом реставрації пам'ятки архітектури національного значення – Невицького замку (перша черга невідкладних робіт)».

З метою популяризації туристичного потенціалу Закарпатської області, постійно оновлюється офіційний туристично-інформаційний портал «Вітаємо на Закарпатті». Також, виготовлено відеоролики про іміджеві туристичні продукти Закарпаття англійською та українською мовами, а саме: «Драйворе Закарпаття», «Історико-архітектурне Закарпаття», «Туристична Тячівщина».

За кількістю обслуговуваних та обсягом наданих послуг на першому місці - оздоровчо-лікувальний туризм. Так за даними основних показників фінансово-господарської діяльності туристично-рекреаційних і готельних закладів у Свалявському та Мукачівському районах, в яких переважна більшість закладів - це санаторно – курортні. Обслуговувано 16234 та 15438 рекреантів відповідно. (19% усіх обслуговуваних), при цьому обсяг наданих послуг становить 19 млн. 370,6 тис.грн. та 14 млн. 448,6 тис.грн. відповідно (56% валового доходу всіх туристично-рекреаційних та готельних підприємств області), перераховано до державного та місцевого бюджетів понад 5 млн. грн. І на даний час. який для туристично-рекреаційних закладів є переважно періодом міжсезоння з характерним для нього спадом у завантаженні, в закарпатських оздоровницях мало вільних місць.

Активні види відпочинку - користуються надзвичайною популярністю і набувають дедалі більшого поширення. Проводилася робота по розробці і впорядкуванню туристичних маршрутів. Розроблено та видано накладом 1000 примірників карти-схеми «Туристські маршрути Міжпріщини». Відділами по туризму та рекреації Воловецького та Берегівського районів розроблено 5 нових спільних веломаршрутів, що пролягають через територію декількох районів області. В Берегівському районі встановлено 6 карт-схем (на українській та угорській мові) з рекламою та вказівками руху до туристично-

рекреаційних об'єктів.

Надзвичайно популярними в Закарпатті і зимові види відпочинку. Про це свідчить 100% завантаженість протягом усього зимового періоду на закладів розміщення, поблизу яких є гірськолижні витяги. В окремих районах (Рахівському, Міжгірському, Великоберезнянському, Половецькому) на цей період припадає пік завантаженості всіх об'єктів [17].

У 2019 року департамент культури ОДА виступив організатором та підтримав проведення низки фестивалів, концертних програм, свят, конкурсів, а саме: фестивалі – „Василля” (січень), у рамках якого відбувся фестиваль „Коляди у старому селі”, фестиваль „Ужгородська палачінта” (лютий), Х відкритий фестиваль-конкурс стрілецької пісні „Красне поле” (березень), фестиваль „Угочанська лоза” (травень), обласний фестиваль-конкурс „Таланти багатодітної родини” (травень), фестиваль-зустріч людей з обмеженими фізичними можливостями (інвалідів-візочників) „Долина нарцисів” (травень), свято проводів отар на полонини (червень), фестиваль ковальського мистецтва та народних промислів „Гамора” (червень); фестиваль „Праліс-Фест” (липень), фестиваль-ярмарок „Гуцульська бринзя” (вересень), фестиваль „Бобовищанське гроно” (вересень), фестиваль лемківської культури „Лемківська ватра” (вересень), фестиваль творчості осіб з інвалідністю „Барви життя” (жовтень), фестиваль-ярмарок „Золота осінь – 2019” (жовтень), XVII обласний фестиваль ігрових програм „Грайлик – 2019”.

Проведення цілої низки мистецьких фестивалів були спрямовані на розвиток творчої майстерності їх учасників. А саме: відкритий конкурс виконавців на духових та ударних інструментах імені Степана Томича (березень), III театральний фестиваль камерного мистецтва „Під цвітом сакури” (облмуздрамтеатр, квітень), Міжнародний фестиваль „Музика без кордонів” (філармонія, квітень), Міжнародний молодіжний фестиваль органної музики імені Наталії Висіч (філармонія, вересень-жовтень), фестиваль моновистав „Монологи над Ужем” (облмуздрамтеатр та ляльковий театр, вересень), Міжнародний фестиваль театрів для дітей „Інтерлялька-2019” (ляльковий театр,

вересень), фестиваль народного хореографічного мистецтва імені Йосипа Волощука (жовтень) та майстер-клас учасників хорових колективів та співаків із Швейцарії („Cantus”).

Проводилися також – обласні конкурси, олімпіади, фестивалі-конкурси серед учнів мистецьких шкіл області, зокрема, – Всеукраїнський конкурс учнівської творчості, присвячений творчості Т. Г. Шевченка, XIX відкритий фестиваль-конкурс дитячих та юнацьких театральних колективів „Юні зірки Мельпомени” (березень), конкурс українського художнього слова „Моя весна” імені Івана Ірлявського (травень), конкурс румунської народної пісні „Floare”, обласний фестиваль „Веселковий передзвін”, обласний дитячо-юнацький конкурс образотворчого мистецтва „Легенди Карпат”, конкурси угорської народної пісні „Pacsirta” та словацької народної пісні „Золотий соловей” та інші.

Для заохочення талановитих представників творчої молоді, інтелігенції області, сприяння подальшому розвитку культурно-мистецького потенціалу митців Закарпаття у 2019 році підведено підсумки за 2018 рік та вручено обласні премії у галузі літератури (імені Федора Потушняка), у галузі музичного та виконавського мистецтва (імені Дезидерія Задора), у галузі образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва (імені Йосипа Бокшая та Адальберта Ерделі), у галузі театрального мистецтва (імені братів Юрія-Августина та Євгена Шерегіїв) і, вперше, – у галузі хореографічного мистецтва (імені Клари Балог).

У рамках Програми відбулася обласна конференція з актуальних питань викладання музично-теоретичних дисциплін (лютий) та міжнародна науково-практична конференція „Ерделівські читання” (травень).

Успішним було проведення культурно-мистецької благодійної акції – балу, присвяченого Міжнародному дню захисту дітей та Дню Європи (травень), під час якого вдалося зібрати понад 235 тис грн, що значно більше, ніж у попередні роки. Усі кошти направлені на потреби Вільшанського дитячого будинку-інтернату. [67]

У краї проводяться заходи у напрямку посилення співпраці з іноземними державами, збереження та розвитку культур представників різних національностей, які проживають на території Закарпаття. Так, за участі закладів та установ культури області при підтримці департаменту культури у 2019 році забезпечено проведення культурно-мистецької програми у рамках наступних заходів: обласного фестивалю румунського народного мистецтва „Мерцішор” у с.Глибокий Потік Тячівського району (березень), урочистого відкриття тимчасового п'ятиденного пішохідного контрольного-пропускного пункту пропуску між Україною і Польщею „Лубня – Волосате” на українсько-польському кордоні (травень), Дня українсько-словацького добросусідства, який цього року відбувся на території Словаччини у с. Убля Пряшівського краю Словацької Республіки (травень), Дня добросусідства на українсько-польському кордоні (серпень), свята словацького народного мистецтва „Словенська веселіца” (вересень), XXIX фестивалю угорської народної культури у с. Пийтерфолво Виноградівського району (вересень), Міжнародного ромського фестивалю джазового мистецтва „Пап-Джаз-Фест-2019”(листопад).

Надано підтримку проведення фестивалю „Slavnosti slovakov na Ukrajine” який відбувся у Закарпатському обласному музеї народної архітектури та побуту у м. Ужгород (серпень) за участі словацьких меншин із семи країн: України, Польщі, Угорщини, Румунії, Хорватії та Словацької Республіки, а також – проведенню традиційного балу закарпатських словаків “Фашінговий плес” (березень).

За рахунок коштів Програми забезпечено участь мистецьких колективів, окремих виконавців у міжнародних конкурсах, фестивалях, інших акціях, які відбувалися за кордоном. Так, зокрема, на запрошення Союзу русинів-українців (Словацька Республіка) за рахунок коштів Програми розвитку культури і мистецтва студенти Ужгородського коледжу культури і мистецтва взяли участь в огляді з художнього читання жінок „Струни серця” імені Ірини Невицької, народний самодіяльний ансамбль пісні та танцю „Лісоруб” будинку культури смт.Великий Бичків Рахівського району – у 54-му фестивалі фольклору

русинів-українців Словаччини. У Словацькому українсько-культурному та інформаційному центрі м. Пряшів відбулася виставка виробів народної майстрині, члена Національної спілки народних майстрів України – Ольги Ловги, а аматорський колектив „Лісоруб” виступив з програмою автентичних мелодій і пісень та частував охочих звареним на вогні закарпатським баношем під час відкриття виставки фотографій чеського етнографа Франтішека Ржегоржа та, зібраних ним, предметів побуту „Стародавня Україна”, що відбулася у Національному етнографічному музеї Чеської Республіки (Прага, жовтень).

У 2019 році відбулися також виставки художніх робіт „Наші славні Василі – окраса Срібної землі”, „Мотиви Великодня”, „Графічне Закарпаття” тощо. Проведено творчу лабораторію майстрів гончарства та виставку творів декоративно-прикладного мистецтва членів Національної спілки майстрів народного мистецтва України, майстер-клас для учнів мистецьких шкіл „Рисунок і графіка”, та інші заходи. Організовано відзначення Міжнародного дня танцю з ініціативи обласного Національної хореографічної спілки України, під час якого 10 хореографічних аматорських колективів спільно виконали дівочий український народний танець Закарпаття „Карічка”. [67]

Театрально-концертними установами області підготовлено низку прем'єрних вистав та концертних програм, але знаковою у 2019 році стала вистава за п'єсою закарпатського письменника О. Гавроша „Останнє танго в Хусті”, яка відбулася у новому приміщенні Обласного театру драми та комедії з нагоди 80-ї річниці Карпатської України.

За підтримки коштів Програми в області відбулася низка фестивалів конкурсів (про які вже йшлося на початку звіту), спрямованих на підтримку високопрофесійного мистецтва, обдарованої молоді та підвищенню професійної, творчої майстерності митців Закарпаття.

Відбулися заходи з нагоди Всеукраїнського тижня дитячого читання, акція „Все Закарпаття читає дітям”, обласні тури Всеукраїнського конкурсу дитячого читання „Книгомания – 2019” та Всеукраїнського конкурсу „Лідер

читання”, виставка „Книга-фест – 2019” та інше. У бібліотеках проходять зустрічі читачів з письменниками Закарпаття, виставки та презентації книг, різноманітні тематичні вечори, засідання клубів за інтересами тощо.

Торік поповнено бібліотечні фонди на суму 193742,00 грн (1845 примірників книг) тощо. [67]

В обласних музейних установах у рамках відзначення Міжнародного дня музеїв відбулася акція „Ніч музеїв”, на базі Закарпатського обласного музею народної архітектури та побуту – пройшли майстер-класи “Великодні писанки” та “Традиційна закарпатська іграшка”, у залах музеїв експонувалися картини закарпатських художників та вироби обласних майстрів народної творчості, проводилися і інші заходи.

У 2019 році засновано музей-філіал Закарпатського обласного художнього музею ім. Й. Бокшая – “Народний музей літератури Закарпаття”, де керівником призначено Василя Густі.

Таким чином, в останні роки в Закарпатській області відбувається збільшення кількості туристів, хоча така тенденція не є стабільною. Цьому сприяє реалізація відповідних Програм розвитку з боку керівництва області, інформаційна підтримка галузі та реалізація значної кількості культурно-масових заходів, що приваблюють туристів.

2.2. Особливості розвитку туристичної інфраструктури в регіоні

В інфраструктурі рекреаційної галузі важливе місце займають колективні засоби розміщування, які поділяються на готелі та аналогічні засоби розміщування і спеціалізовані засоби розміщування [6]. Дані щодо колективних засобів розміщування у Закарпатській області за 2011-2018 рр. представлено у табл. 2.2.1.

Дані таблиці свідчать, що до 2013 р. усі показники діяльності колективних засобів розміщування демонстрували тенденцію щодо зниження.

2013 рік став переломним, оскільки кількість готелів та аналогічних засобів розміщування збільшилася на 51%, а їхня місткість – на 58,4%. Починаючи з 2014 р., деякі показники експлуатаційної можливості змінюють знак на протилежний.

Таблиця 2.2.1

Колективні засоби розміщування у Закарпатській області в 2011-2018 рр. [67]

Роки	Кількість колективних засобів розміщування, од.			Кількість місць у колективних засобах розміщування, од.	Кількість осіб, що перебували у колективних засобах розміщування
	Усього	у тому числі			
		готелі та аналогічні засоби розміщення	спеціалізовані засоби розміщення		
2011	216	159	57	13471	203540
2012	208	151	57	12821	216723
2013	284	228	56	16947	245663
2014	287	229	58	17929	220644
2015	268	213	55	16930	230000
2016	256	211	45	15865	269250
2017	250	208	45	15310	313082
2018	54	42	12	3748	114619

На території Закарпаття у 2018 році функціонувало 54 підприємства готельного господарства (юридичні особи), у тому числі: 42 готелі та аналогічні засоби розміщування, 10 засобів розміщування на період відпустки та іншого тимчасового проживання (будинки, пансіонати і бази відпочинку, хостели, туристські бази, гірські притулки) та 2 інших засоби розміщування. Найбільша кількість закладів розміщення знаходиться у м. Ужгород (29,6%), Свалявському районі(11,1%), Міжгірському районі (9,3%), м. Мукачево та Ужгородському районі (по 7,4%), Мукачівському, Рахівському і Тячівському районах (по 5,6%) [67]. Таким чином, можна стверджувати, що протягом останніх років відбувається укрупнення закладів розміщення, а зменшення показників пов'язано з економіко-політичною та фінансовою нестабільністю країни [67].

Кількість санаторно-курортних та оздоровчих закладів Закарпатської області у 2015-2017 рр. залишалася майже незмінною (таблиця 2.2.2).

Мережа закладів санаторно-курортного комплексу у 2020 році склала 20 санаторіїв, 7 санаторіїв-профілакторіїв, 28 баз відпочинку, 2 дитячий

оздоровчо-санаторний заклад, 1 курортну поліклініку. Порівняно з попереднім 2019 роком дещо змінився склад мережі комплексу – почали діяльність 2 санаторії, 1 дитячий оздоровчо-санаторний заклад, 1 курортна поліклініка, та припинили діяльність 7 баз відпочинку. [67]

Таблиця 2.2.2

Санаторно-курортні та оздоровчі заклади Закарпатської області у 2015-2017 рр.

[67]

Роки	Санаторії та пансіона- ти з лікуванням		Санаторії- профілакторії		Будинки і пансіонати відпочинку		Бази та інші закла- ди відпочинку	
	всього	у них ліжок, тис.	всього	у них ліжок, тис.	всього	у них місць, тис.	всього	у них місць, тис.
2015	21	5,3	2	0,2	4	0,2	28	1,8
2016	19	4,0	-	-	4	0,2	22	1,0
2017	19	3,9	-	-	4	0,2	19	1,0

Найбільш розвинутою є мережа закладів даного профілю у Мукачівському та Свалявському районах (забезпечують 12% ліжкового фонду санаторно-курортних та оздоровчих закладів області), у 2019 році жодного дня не працювали заклади Іршавського та Воловецького районів. [67]

Аналізуючи кількісні показники діяльності санаторно-курортного комплексу області, слід відмітити постійне стабільне збільшення оздоровлених протягом тривалого часу осіб – за аналізований період збільшення склало 13% (з 35,2 тис. осіб у 2019 році до 47,1 тис. осіб у 2020 році). Найбільша кількість осіб оздоровлюється у санаторіях – 50 – 68% усіх оздоровлених. Постійно зростає кількість іноземних громадян, що скористалися оздоровницями Закарпаття – 441 осіб у 2020 році (на 9% більше порівняно з 2019 роком). Традиційно користуються оздоровницями області відвідувачі з Російської Федерації, Польщі, Німеччини, Молдови, Ізраїлю. [67]

На відміну від загальнообласної тенденції, у структурі відвідувачів санаторних закладів переважає оздоровлення протягом тривалого часу, а кількість оздоровлених протягом одного-двох днів за чотири роки скоротилася у близько 2,5 разів, при одночасному зменшенні питомої ваги даної групи з

6,3% (2019 р.) до 2,4% (2020 р.). Така ситуація визначається специфікою надання послуг санаторіями, що вимагає відносно тривалого перебування для одержання бажаного оздоровчого ефекту. [67]

Особливо важливо, щоб заклади туристичної галузі надавали необхідні послуги щодо оздоровлення та відпочинку дітей у літній період (табл. 2.2.3).

Таблиця 2.2.3

Дитячі заклади оздоровлення та відпочинку, які працювали влітку в
Закарпатській області у 2011-2019 роках [67]

Роки	Кількість закладів, од.		У них місць, од.		Кількість дітей, які перебували у закладах, осіб.	
	усього	зокрема, заклади оздоровлення	усього	зокрема, заклади оздоровлення	усього	зокрема, заклади оздоровлення
2011	569	15	5594	1478	79403	3693
2012	575	12	3855	1080	81164	3434
2013	611	27	5368	3007	95933	6451
2014	321	18	4926	2458	45576	7849
2015	333	15	4264	1581	45175	3136
2016	135	10	3158	1208	22239	2695
2017	175	10	2731	1205	27929	3329
2018	145	12	2982	1482	25811	4842
2019	196	10	2769	1109	26908	3218

Проаналізувавши дані за 2011-2019 рр. про дитячі заклади оздоровлення та відпочинку, які працювали влітку, спостерігаємо, що їх чисельність зростала до 2013 р. і досягла свого максимуму – 611 одиниць. У 2016 р. функціонувало лише 135 закладів (в 2,5 рази менше порівняно з 2015 р.), що призвело до значного зменшення чисельності осіб, які перебували у закладах. У 2019 році кількість в дитячих закладах оздоровлення та відпочинку збільшилася на 35,2% порівняно з 2018 роком. Проте їхня місткість та чисельність дітей, які перебували у цих закладах, істотно не змінилась. [67]

Перспективи розвитку туризму Закарпатської області є одні з найкращих в Україні. Розвинена туристична інфраструктура та вигідне місце розташування сприяють туристичній привабливості. Проте є низка істотних проблем, тому існує потреба в системному підході до розвитку туристичної галузі регіону,

розробці й реалізації комплексу заходів, які забезпечать сталий розвиток краю [66]:

- модернізація туристичної й транспортної інфраструктури;
- раціональне використання туристичних та рекреаційних ресурсів регіону, об'єктів історико-культурної спадщини;
- удосконалення системи управління підприємствами туристичної сфери;
- підвищення професійного рівня працівників туристичної галузі;
- створення безпечних умов для туристів;
- міжнародне співробітництво та обмін досвідом у сфері туризму.

На Закарпатті діє Програма розвитку культури і мистецтв в області на 2016-2020 роки (Рішення обласної ради 22.12.2015 № 92), яка спрямована на реалізацію державної політики в галузі культури та мистецтв, розвитку усіх видів професійного та аматорського мистецтва, художньої творчості, підтримки діяльності освітніх, театральних-мистецьких закладів культури, бібліотек, музеїв області, підвищення рівня матеріально-технічного забезпечення галузі, а також – організації культурного дозвілля населення, збереження національно-культурних традицій, розвитку культури національних меншин краю.

На Закарпатті діють 4 – обласні професійні театри та 1 – муніципальний Мукачівський драматичний театр, 2 – хори: Заслужений академічний Закарпатський народний хор та Академічний камерний хор „Кантус”, 1 – обласна філармонія (в якій працює 5 професійних музичних колективів), 1 – обласний організаційно-методичний центр культури, 3 – обласні музеї, у т.ч. 3 – філіали обласного художнього музею – меморіальні будинки-музеї А.Коцки і Ф.Манайла та народний музей літератури Закарпаття, 2 – вищі навчальні заклади: Ужгородський музичний коледж імені Дезидерія Задора та Ужгородський коледж культури і мистецтв, а також – 3 – районні і 2 – міські музеї, 269 – громадських музеїв, 457 – установ клубного типу, 478 – бібліотек та 65 – мистецьких шкіл. [67]

Торік у рамках виконання Програми, забезпечено на належному рівні

організацію відзначення в області державних свят, історичних подій та пам'ятних дат, а саме: Дня Соборності України, 74-ї річниці утворення Закарпатської області; 205-ї річниці з дня народження Т.Г.Шевченка, вшанування учасників бойових дій на території інших держав, 80-ї річниці Карпатської України; 33-ї річниці Чорнобильської трагедії, Дня пам'яті та примирення і Дня Перемоги у Другій світовій війні; 23-ї річниці Конституції України, Дня Державного Прапора та Дня Незалежності України, Дня захисника України та 75-ї річниці визволення Закарпаття і України від фашистських загарбників, Дня Гідності та Свободи, вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932 – 1933 років в Україні, тощо. [67]

Крім цього, на території області нараховується 25 туристично-інформаційних центрів, які надають інформацію щодо наявного туристично-рекреаційного потенціалу Закарпаття.

З метою представлення туристичного потенціалу та покращення туристичного іміджу області на вітчизняному та міжнародному туристичних ринках представники облдержадміністрації спільно з представниками структурних підрозділів з питань розвитку туризму райдержадміністрацій (міськвиконкомів), об'єднаних територіальних громад та суб'єктами туристичної діяльності взяли участь у наступних спеціалізованих заходах:

Міжнародній виставці туристичних можливостей у регіоні „REGIONTOUR 2019” (січень, м. Брно, Чеська Республіка); туристичній виставці-ярмарку „INFOTOUR&CYKLOTURISTIKA” (березень, м.Градец Кралове, Чеська Республіка); 25-й Міжнародній туристичній виставці UITT „Україна – Подорожі та туризм” (березень, м.Київ); українсько-польських Днях Добросусідства (травень та серпень, с. Лубня Великоберезнянський район); словацько-українських Днях Добросусідства (травень, с. Убля Словацька Республіка); XXVII Міжнародній виставці-ярмарку „TT WARSHAWA” (листопад, м.Варшава, Республіка Польща) та ін.

Крім цього, у рамках проведення Міжнародного туристичного тижня на Закарпатті організовано та проведено: XVIII Міжнародну туристичну

виставку-ярмарок „Тур’євроцентр – Закарпаття 2019” (вересень, м.Ужгород); конференцію на тему: „Нові послуги в бальнеології та Wellness Закарпаття”(вересень, с. Нижнє Солотвино Ужгородського району, санаторний комплекс „Деренівська купіль”) тощо.

Для популяризації закарпатського туристичного продукту та збільшення відвідуваності фестивалів, які проводяться у області, протягом року було підготовлено до друку та встановлено на територіях інших регіонів 22 інформаційні стенди.

Для представників преси і туристичних компаній України та з-за кордону організовано та проведено інформаційно–пізнавальні тури місцями туристично-рекреаційної привабливості області:

- інформаційно – пізнавальний тур „Закарпаття відкрите для всіх”;
- пізнавальний тур „Винний тур Боржавською вузькоколійкою”;
- інформаційно-пізнавальний скаут-тур для українських та іноземних режисерів, операторів і продюсерів.

Розпочали роботу 17 об’єктів туристично-рекреаційного призначення:

- рекреаційно-туристичний комплекс "Береги-то" (Берегівський район);
- готельний комплекс "Високий камінь" (Воловецький район);
- новий корпус бази відпочинку "Затишок" (Міжлрський район);
- готель на 40 місць в комплексі відпочинку "Карпатський мисливець" (Мукачівський район);
- 2 міні-готелі на полонині Драгобрат (Рахівський район);
- готель "Сіпвер" в м Рахів;
- міні-готель "Смеркова хата" в м Рахів;
- міні-мотель "Фортуна" (Рахівський р-н);
- мотель на автодорозі Долина-Хуст (Торунський перевал);
- ресторано-готельний комплекс "Уклин" та 2 нові корпуси на території санаторію "Сонячне Закарпаття" (Свалявський район);
- готельний комплекс "У газди" (с. Сусково Свалявського району);

- готель-ресторан "Янтар" (с. Сторожниця Ужгородського району);
- готельно-ресторанний комплекс "Круїз" (с. Хопмок Ужгородського району), готель "Гостинний дім" (М Ужгород).
- здійснювалася реконструкція 16-ти туристично-рекреаційних закладів:
- пансіонату "Боржава" (Берегівський район);
- готелю в зоні відпочинку Ніюшо" (Берегівський район);
- готелю-ресторану "Золота пава" (м Берегово);
- санаторію Теплиця" (м Виноградово);
- бази відпочинку "Думка" (Воловецький район);
- санаторію-профілакторію "Едельвейс" (Великобerezнянський район);
- санаторію-профілакторію "Менчул" та бази відпочинку "Кам'янка" (Міжгірський район);
- оздоровчих таборів "Білочка", "Юність" і табору відпочинку "Карпати" (Мукачівський район);
- комплексу туристично-оздоровчого комплексу "Трембіта" (Рахівський район);
- санаторію профілакторію "Колос", турбази "Его-Невицьке" (Ужгородський район);
- санаторію «Теребля» (Тячівський район).
- Змінено форму власності 8-ми об'єктів туристично рекреаційного призначення:
- санаторію-профілакторію Теплиця" (Винофадіє);
- готелю "Виноградів" - частково (м Виноградів);
- пансіонату "Смерічка" (Воповецький район);
- недобудованого санаторного комплексу "Сойми" (с Сойми Міжгірського району);
- санаторію-профілакторію "Сопем мпаки" (Мукачівський район);
- спального корпусу туристично-оздоровчого корпусу Тиса" (м Рахів);
- турбази "Едельвейс" (сmt Ясіня Рахівського району);

– готелю-ресторану "Лісова казка" (с Кваси Рахівського району).

Результати опитування туристів на Закарпатті показали:

1) головною метою їх приїзду є відпочинок (39,5%) і катання на пижах (46,0%);

2) кількість тих, хто прибув на короткий період від 1 до 4 ночівель становить 48,1% на довгий період (від 4 ночівель)-51,1%,

3) віддають перевагу турбазам 32,7%. приватним квартирам -13,2. квартирам родичів і знайомих (13,6%),

4) свою поїздку туристи організовують самі 66,8%, при цьому майже завжди беруть з собою родичів 20,9%, знайомих - 32,7%, чоловіка чи дружину - 26,5%,

5) власні видатки туристи характеризують як середні - 68,3%, рідше - 24,4% Вони мають таку структуру,

6) власною мандрівкою туристи переважно задоволені (60,6%). зокрема послугами нічлігу (34 2% оцінили I на 5 балів. 47,0% - на 4 бали), харчування (33,3% - 5 балів, 39,5% - 4 бали), культурою обслуговування (49,5%)

7) туриста незадоволені торгівлею - 30,6% (3 бали), туристичними шляхами і туристичною інформацією.

8) 5 балів найчастіше дають:

– гостинності місцевих жителів (53,8%),

– тиші і спокою (51,4%)

– стану природного середовища (62,5%). Найгірше ознакування туристичних маршрутів (27,9% дали 3 бали, 28,5% - 2 бали) та можливість зробити потрібні покупки (36,5% дали 3 бали. 20,4% - 2 бали).

9) вікова структура туристів.

Найбільшого розвитку в області набули такі види туризму:

– оздоровчо-лікувальний;

– активні види відпочинку (пішохідний, гірськолижний, водний, кінний);

– сільський зелений;

– екскурсійна діяльність [16].

Отже, найважливішим механізмом підвищення туристичної привабливості регіону є розвиток матеріально-технічної бази туризму, включаючи туристичну інфраструктуру, насамперед готельне господарство, та відповідне інвестиційне забезпечення галузі.

2.3. Основні напрями вдосконалення розвитку туризму в регіоні

Однак наявний потенціал реалізований недостатньо насамперед через відсутність повноцінної, адаптованої до ринкових умов державної політики розвитку вітчизняного туризму, через низьку його економічну ефективність, що зумовлює виникнення низки проблемних питань в даній сфері. На сьогодні основними проблемами в туристичній галузі Закарпаття залишаються:

- слабка комунікаційна доступність перспективних для освоєння в туристично рекреаційних цілях територій (незадовільний стан доріг, відсутність електрифікації, телефонізації);
- відсутність достатньої кількості кваліфікованих кадрів та спеціалізованих закладів освіти по їх підготовці;
- недостатньо розвинена сервісна інфраструктура територій та інфраструктура галузі;
- відсутність законодавчо встановленого механізму реєстрації особистих селянських господарств, які надають послуги у сфері сільського зеленого туризму.

Для того, щоб підняти туристичну привабливість регіону, було приділено значну увагу підняттю якості послуг у сфері туризму, модернізації та реконструкції об'єктів розміщення, а також пошуку ефективних власників туристично-рекреаційних об'єктів і залученню інвестицій у галузь. Проводилася реконструкція 16 туристично - рекреаційних закладів. Протягом

року змінено форму власності 8 об'єктів туристично-рекреаційного призначення, розпочали роботу 17 закладів туристично-рекреаційної діяльності. Здійснюється будівництво ще 6 об'єктів.

На стан розвитку туризму та рекреації суттєво вплинув сприятливий інвестиційний клімат, визначений Законом України "Про спеціальний режим інвестиційної діяльності у Закарпатській області". В даний час на території області на основі укладених з облдержадміністрацією угод реалізується 7 інвестиційних проектів 5 - у галузі санаторно-курортного обслуговування, 2 - у галузі готельного та ресторанного бізнесу. Сукупна кошторисна вартість інвестиційних проектів - 8,25 млн дол. США, на протязі року освоєно 4,6 млн дол. США (55,7% кошторисної вартості). Найбільший за обсягом фінансування проект - будівництво санаторно - лікувального корпусу в с. Сопочин Свап'явського району вартістю 3,5 млн. дол. США, який реалізує ТОВ "Сузір'я". Без розвитку інфраструктури і відповідно, додаткових туристичних послуг туристичні заклади Закарпаття не матимуть попиту на ринку послуг. Тому минулому році було проведено велику роботу щодо розвитку супутньої інфраструктури (мережі закладів харчування, транспорт, зв'язок, стан автодоріг, тощо). Так, для прикладу, стрімкий розвиток гірськолижного комплексу "Драгобрат" (Рахівський район) забезпечив одночасно і ремонт більшої частини під'їзної дороги на полонину, і прокладення нових гірськолижних трас. [67]

Супутня до туристично-рекреаційної галузі інфраструктура суттєво впливає на обсяги надання послуг та надходження до бюджетів в цілому. Так, згідно моніторингових спостережень, кошти у сумі понад 60 млн. грн., вкладені у туристично-рекреаційну галузь за 2003 рік, дали додатково ще близько 20 млн. грн. опосередкованих валових доходів (харчування, транспортне обслуговування, організація дозвілля рекреантів, тощо), що в свою чергу забезпечило понад 3 млн. додаткових надходжень у бюджет виключно завдяки супутньому обслуговуванню відпочиваючих.

Туристично-рекреаційний комплекс області допомагає у вирішенні

нагальних соціально-економічних проблем краю, зокрема тих, що стосуються зайнятості (за 2003 рік в галузі створено 216 робочих місць) та стану селянських господарств - завдяки розгортанню сільського зеленого туризму в області. [19]

В цілому розвиток туристично-рекреаційної галузі здійснюється у відповідності із Програмою розвитку туризму та рекреації в Закарпатській області. Так, було розроблено та погоджено комісією облдержадміністрації генеральний план забудови полонини Драгобрат. Крім цього, з метою планового розвитку та дотримання санітарно-екологічних вимог розроблено та погоджено генеральний план забудови Боржавських полонин (с Пипіпець Міжпрського району). В стадії розробки генеральні плани забудови 2-х інших перспективних місцевостей курортної території місцевого значення "Сопотвино" та гірськолижного центру "Красія".

Управлінням по туризму та курортах здійснено загальнообласну інвентаризацію 226 туристично-рекреаційних, санаторно-курортних закладів та готельних господарств, що дозволило визначити реальний стан об'єктів туристично-рекреаційної галузі.

Управлінням по туризму та курортах розроблено і ведеться робота по реалізації таких перспективних проектів у туристично-рекреаційній галузі:

1. Розбудова комплексу туристично-спортивного призначення "Боржавські полонини" (Міжпрський район).
2. Будівництво оздоровчих об'єктів (по типу панеюналв) на базі термальних джерел у Берегівському районі.
3. Розбудова гірськолижного центру "Драгобрат" (Рахівський район).
4. Облаштування об'єктів регіональної кухні та винних погребів у Виноградівському районі.
5. Створення центру обслуговування туристів при ПДЙОМІ на Говерпу (Рахівський район).
6. Трансформація вузькоколійної залізниці (750 мм) Берегово Іршава у туристичну та розвиток інфраструктури навколо неї.

7. Будівництво сучасного лікувально-рекреаційного комплексу на території курорту "Сопотвино" (Тячівський район).

8. Розвиток туристично-рекреаційної інфраструктури Національного природного парку "Синевир" (Міжпрський район). [21]

Відновлення слави туристичного краю неможливе без розвитку курортно-рекреаційних зон та наповнення цих термінів реальним змістом

Найбільш активно розбудовуються курортні території Свалявщини, Мукачівщини, Тячівщини. Завершується експертиза проекту оголошення місцевості Луги (с Соломин) Свалявського району курортною територією місцевого значення.

Ужгородська міська рада ХІУ сесії ІУ скликання прийняла рішення від 31.01.03 р №8 "Про надання статусу земель оздоровчого призначення" земельним ділянкам зони Боздошського парку з свердловиною № 8 Уж 13-Н та земельній ділянці мікрорайону "Радванка" з свердловиною № 5.

Рішенням виконавчого комітету Виноградівської міської ради визнано міською рекреаційною зоною відпочинку територію правого берегу р. Тиси в урочищі Виннички.

Згідно розпорядження голови ОДА від 270203 № 120 Державним управлінням екополі та природних ресурсів було здійснено перевірки за дотриманням водокористувачами гідромінеральних ресурсів ліцензійних умов щодо видобутку мінеральних вод (експлуатація свердловин) та охороною родовищ. Були проведені також режимні спостереження за родовищами мін вод.

Є у туристів зацікавленість до спуску по гірських річках Закарпаття. Але на сьогодні таку послугу пропонує Виноградівська районна спілка сприяння розвитку сільського зеленого туризму спільно з Угорським клубом любителів природи і водного туризму. Спуск здійснюється на ділянці р. Тиса; починаючи від рекреаційної зони "Віннички", де в літній період розбивається наметове містечко, і до с.Сотмарчеке (Угорщина).

Значну перспективу в Закарпатській області має кінний туризм. На

сьогодні осередки кінного туризму наявні в Свалявському (с. Яювське, с. Сопочин). Міжпрському (с. Синевирська Поляна, с. Річка), Великоберезнянському (с. Вишка, с. Ставне). Перечинському (с. Пумшори). Ужгородському (с. Андріївна) районах та м. Беретові.

Сільський туризм, який уже став традиційним видом відпочинку у Виноградівському та Берегівському районах, починає набувати розвитку у Воловецькому, Мукачівському, Хустському районах. Для прикладу, протягом зимового періоду послугами гостинності Воловецьких сіл скористалися понад 200 відпочиваючих.

В області є всі умови для розвитку інших видів внутрішнього та іноземного туризму, які набули популярності, однак, у силу різних обставин. Їх розвиток не досяг належного рівня. Це стосується окремих видів екстремального туризму (пара-, дельтапланеризм, спелеотуризм сю-тури), частково - спортивного та культурно- історичного туризму. [15]

Рекламно-інформаційна діяльність управління по туризму та курортах.

Для пропаганди наявного туристично-рекреаційного потенціалу управлінням по туризму та курортах видано путівник "Сім див туристичного Закарпаття", спільно з Асоціацією туристичних підприємств буклети "Музеї Закарпаття" "Моє Закарпаття" (про найцікавіші туристичні атракції); а спільно з ТОВ "Асоціація - ІнтерАРГ - 4 випуски газети "ТурЄвроЦентр".

Створено веб-портал про туристично-рекреаційні можливості Закарпаття - найбільш повне зібрання інформації такого роду на офіційному сайті управління по туризму та курортах облдержадміністрації. На сайті розміщена інформація про туристично-рекреаційні заклади Закарпаття, підпрінеральні ресурси, культурний потенціал області.

Крім цього, за інформаційно консультативної допомоги управлінням по туризму та курортах видано ще 5 інших видів загально обласної рекламної інформаційної продукції.

Робота туристично-рекреаційного комплексу постійно висвітлюється в загальнообласних та районних ЗМІ.

З початку року управління по туризму та курортах ОДА і суб'єкти туристичної діяльності стали офіційними учасниками 6-ти міжнародних спеціалізованих туристичних салонів. [14]

Для того, аби в повній мірі використати можливості по наповненню державного і місцевого бюджетів та забезпечити якнайповніше завантаження закладів, державні органи виконавчої влади повинні в першу чергу вирішувати наступні питання:

1. Систематично брати участь у міжнародних туристичних виставках, особливо у країнах ближнього зарубіжжя та країнах, що межують із Закарпаттям. На спеціалізованих туристичних салонах працюють провідні туроператори світу і презентація на них Закарпатської області, безперечно, сприятиме збільшенню туристичних потоків у регіон.

2. Виготовити відеофільми, рекламні ролики, відеосюжети на туристичну тематику з подальшою їх трансляцією їх на центральних каналах телебачення України.

3. Видати загально обласну та в розрізі районів рекламно-інформаційну продукцію. Не зважаючи на те, що останнім часом з'являється високоякісна реклама репонального турпродукту, повністю задовольнити попит вона не в змозі.

4. Здійснити потужну інформаційно-рекламну компанію у мережі Інтернет, направлену на презентацію закарпатського туристичного продукту засобом просування офіційного сайту, створеного управлінням по туризму та курортах, який завдяки зусиллям програмістів та дизайнерів займає 1-ше місце у рейтингу туристичних порталів Закарпаття. Але цього вкрай недостатньо для пропагування можливостей закарпатського туристичного продукту.

5. Створити загальнообласний туристично-інформаційний центр та провести навчальні семінари із власниками агросадиб.

Отже виходячи з аналізу стану туристичної галузі Закарпатської області можна зробити висновок, що вона має тенденції до зростання та дуже перспективна. [22]

Отже, з метою поживавлення діяльності туристичної галузі Закарпатської області, яка впродовж останніх років характеризується відносно позитивною динамікою, необхідно провести комплексний підхід до розвитку туризму, готельного господарства та курортів на регіональному рівні, здійснити підтримку розвитку малого та середнього бізнесу у туристичній сфер, за допомогою яких вдасться створити новий імідж туристичного продукту, конкурентоспроможного у нашій державі та за кордоном.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

В результат опрацювання значної кількості джерел та літератури, всебічного дослідження теми я дійшла наступних висновків.

До складу Закарпатської області України входить 13 районів та 4 міста обласного підпорядкування В області нараховується 10 міст. 20 селищ міського типу. 609 інших населених пунктів Область знаходиться на крайньому південному заході України. займає південно-східну частину Східних Карпат і північно-східну частину Середньо-дунайської низовини

Закарпаття - край з розгалуженою мережею санаторно-рекреаційних закладів, серед яких - 36 санаторних. 87 - туристичних Гостей і відпочиваючих радо зустрінуть працівники 50 готелів, 4 екскурсійних бюро. 56 суб'єктів підприємницької діяльності, які мають ліцензію на право надання туристичних послуг

Унікальна природна екосистема Карпатського біосферного заповідника входить до міжнародної мережі біосферних резервацій ЮНЕСКО. У західній частині Українських Карпат на Закарпатті зосереджена більшість мінеральних вод України, представлені практично всі типи мінеральних вод, в тому числі унікальних за своїм складом та лікувальними властивостями

Закарпаття насправді вважається одним із центрів перетину західної та східної культур, а його культура повноцінною часткою світової культурної спадщини В області знаходиться 1839 пам'яток археології, історії та мистецтва, 6 із яких загальнодержавного значення Мовчазні свідки минулих впад - Горянська ротонда XI століття, Костьол францисканців XV століття, Кафедральний собор XVII століття, замок Паланок XVIII століття, палац графів Шенборнів XIX століття та інші, та музеї Краєзнавчий, Художній, музей народної архітектури і побуту 3-ломіж тих 26 фортець України – пам'яток історії і архітектури, які дійшли до нас із часів середньовіччя, третина знаходиться в Закарпатті Це й не дивно, адже край, де ще в XIX столітті (біля

міста Рахів) був установлений символічний пам'ятний знак "Центр Європи".

Надзвичайно популярними в Закарпатті є зимові види відпочинку. Для того, щоб підвищити туристичну привабливість регіону, було приділено значну увагу поліпшенню якості послуг у сфері туризму, модернізації та реконструкції об'єктів розміщення, а також пошуку ефективних власників туристично-рекреаційних об'єктів і залученню інвестицій у галузь. Проводилася реконструкція 16 туристично-рекреаційних закладів. Протягом року змінено форму власності 8 об'єктів туристично-рекреаційного призначення, розпочали роботу 17 закладів туристично-рекреаційної діяльності.

Таким чином можна зробити висновок, що Закарпатська область має всі можливості для подальшого розвитку туризму, серед яких велика історико-культурна спадщина, оздоровчо-лікувальний та рекреаційний потенціал.

Слід відмітити, що туристично-рекреаційна галузь визнана пріоритетом розвитку Закарпатської області як на загальнодержавному, так і на місцевому рівнях. Туристично-рекреаційна галузь Закарпаття протягом останніх п'яти років динамічно розвивається за усіма показниками, активною є інвестиційна діяльність в галузі, збільшується кількість відвідувачів, підвищується зайнятість в галузі, досить активно розвивається зелений туризм, який оснований на діяльності окремих домогосподарств.

У області поступово формується туристично-рекреаційний комплекс з двома чітко визначеними піковими сезонами – літнім (оздоровлення, відпочинок, лікування) та зимовим (гірськолижний), кожен з яких має певну специфіку забезпечення послуг.

Туризм в Україні може і повинен стати сферою реалізації ринкових механізмів, джерелом поповнення державного та місцевих бюджетів, засобом загальнодоступного і повноцінного відпочинку та оздоровлення, а також ознайомлення з історико-культурною спадщиною та сьогоденням нашого народу і держави.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України «Про туризм» (№324/95-ВР) від 15.09.1995 р.// Правове регулювання туристичної діяльності в Україні: Збірник нормативно-правових актів/ Під. аг. Ред.. проф.. В.К. Федорченка.: Київ. Ун-т туризму, економіки і права. – К.: Хрінком Інтер, 2002. -640 с.
2. Про затвердження типових положень про управління (відділ) з питань туризму і курортів обласної, Київської та Севастопольської міської державної адміністрації та про відділ з питань туризму і курортів районної, районної в м. Києві та Севастополі державної адміністрації. Постанова Кабінету Міністрів України від 15.05.03 р., № 727. [Електронний ресурс]. – Доступний з <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
3. Про підсумки роботи туристичної галузі Закарпатської області у 2013 році та пріоритетні напрями 2014 року, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.carpathia.gov.ua>
4. Polsko-ukraińska strategia współpracy transgranicznej na lata 2007-2015. – Lublin, 2008. – 236 s.
5. Бахматюк О.Р. Структурно інституційні аспекти інвестиційної інфраструктури регіону / О.Р. Бахматюк // Економіка та держава. — 2013. — №12. — С. 80— 82.
6. Богдан Н. М. Готельне господарство як інфраструктурна складова туристичної привабливості регіонів України / Н. М. Богдан, А. А. Рябев // Інфраструктура ринку. – 2019. Вип. 30. – С. 263-272.
7. Василюх Н. В. Природно – ресурсний потенціал як чинник економічного розвитку регіонального ринку туристичних послуг Закарпаття / Н. В. Василюх // Вісник ДІТБ – 2010 – № 14 – С. 173– 79.
8. Винний та гастрономічний туризм: глобальні тренди та локальні практики : монографія / Д. І. Басюк, І. Я. Антоненко, Арпуль О. В. та ін.

- за наук. ред. Д. І. Басюк. – Вінниця : ПП «ТД «Едельвейс і К», 2017. – 318 с.
9. Габчак Н. Слабкі та сильні сторони розвитку туристичної галузі Закарпатської області / Н. Габчак // Вісник Львівського університету. Серія Міжнародні відносини. – 2016. – Вип. 40. – С. 67-74.
 10. Габчак Н. Ф. Рекреаційні та культурно-пізнавальні можливості Закарпаття як напрям розвитку туристичної індустрії / Н. Ф. Габчак // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – Луцьк. – 2011. – № 9. – С. 149– 53.
 11. Габчак Н.Ф. Сучасний стан фестивального туризму як складової геотуризму (на прикладі Закарпаття). Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції // Географія, економіка і туризм: національний та міжнародний досвід/ (4-6 жовтня 2013 року), - Львів, 2013.- С.109-115.
 12. Гнаткович О. Д. Оцінка привабливості туристичних ресурсів Карпатського регіону / О. Д. Гнаткович, Н. В. Гриньох // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2017. – Вип. 17. – С. 136-138.
 13. Годя І. Розвиток річкового круїзного туризму в Україні: минуле і сьогодення / І. Годя // Східноєвропейський історичний вісник. – 2016. – Вип. 1. – С. 86–91.
 14. Грицку Ю., Бучко Ж. Фестивальний туризм в системі рекреаційно-туристської діяльності // Науковий вісник Чернів. у-ту. Вип. 519-520. - 2010. - С. 56-60.
 15. Закарпаття – санаторії та туризм : Статистичний щорічник / Головне управління статистики. – Ужгород, 2011. – 100 с.
 16. Замки Західної України : Путівник / упоряд. В. Томчук. – Львів : АзАрт, 2014. – 96 с.
 17. Інформаційний центр з питань культури та мистецтва.

- 18.Кифяк В. Ф. Стратегія розвитку територіальних рекреаційних систем: теорія, методологія, практика: монографія / В.Ф. Кифяк. –К.: Книги-XXI, 2010. –427 с.5.
- 19.Ковешников В. С. Винный и гастрономический туризм: важный потенциал развития экономики / В. С. Ковешников, В.В. Гармаш // Инвестиции: практика и опыт. - 2017. - № 4. - С. 32-37.
- 20.Комашенко Т.А. Механізми розвитку інфраструктури інвестиційного ринку України: автореф. дис. ... канд. наук з дер. управ: спец. 25.00.02 — "Механізми державного управління" / Т.А. Комашенко; Національ на академія державного управління при Президентові України. — К., 2012. — 23 с.
- 21.Лендел М.А. Вплив макроекономічної ситуації на розвиток туристичної галузі Закарпатської області / М. А. Лендел, В. С. Морохович // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Економіка.—2018.—Вип. 1 (51). —С. 149-152.
- 22.Лесив А. Колбаса с лекваром и суп из папоротника. На Закарпатье можно попробовать кулинарные экзотику / А. Лесив // Старый Замок. - 2013. - № 9. - 1 марта. - С. 4.
- 23.Лещук Г.В. Концептуальні детермінанти інвестиційної інфраструктури регіону / Г.В. Лещук // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2017. — Вип. 24. — Т. 2. — С. 20—24.
- 24.Мальська М. Організація готельного обслуговування: [підручник] / М. Мальська, І. Пандяк, Ю. Занько. — Знання, 2011. — 366 с.
- 25.Марцин В.С. Особливості залучення іноземних інвестицій за умов виходу з кризи // Проблеми науки. - 2011. - №3 — С. 2-10.
- 26.Марченко О. І. Потенціал Закарпаття / О. І. Марченко // Туристичний журнал «Закарпаття». — 2010. — № 2. — С. 53.
- 27.Матеріали лісовпорядкування НПП «Синевир». — К.: НПП Ірпінь, 2016, 8 ст.

28. Матеріали Літопису природи НПП «Синевир», науково-дослідна робота ХVХХVІІ том.
29. Мікловда В. П., Кубіній Н. Ю., Завадяк Р. І., Сокол І. І., Максимець І. І., Кубіній В. В. Стратегічне управління ефективністю підприємств у корпоративному секторі регіону : проблеми та шляхи вдосконалення: Монографія. – Ужгород : Ліра, 2010. – 196 с.
30. Молодецький А. Е., Пташнік А. О. Роль фестивального туризму у подоланні регіональної репресивності.//Україна: географія цілей та можливостей. Зб. наук. пр. Ї Н: ФОП -Лисенко М.М.», 2012. - Т.3. - С.253-256.
31. Негровецьке ПОНДВ / Синій вир (еколого-освітній часопис). 2012.- 23 жовтня - № 7 (250). 3. Літопис природи НПП «Синевир» // збірка матеріалів Літопису природи, ». – К.: НПП «Синевир», 27 том, 2018. – 53с.
32. Омельницькая В. А. Современное состояние рынка услуг гастрономического туризма Украины / А. Омельницькая // Экономические студии. - 2018. - № 2. - С. 121-126.
33. Організація готельного господарства: [навч. посібник] / [О. Головка, Н. Кампов, С. Махлинець, Г. Симочко]; за ред. О. Головка. – К.: Кондор-Видавництво, 2012. – 338 с.
34. Паньків Н.М. Туристичне ресурсознавство. Навчальний посібник /Н.М. Паньків. - Львів: Укр. бестселер, 2011. - 238с.
35. Пилип Р. І. Локальні особливості традиційної народної вишивки сорочок українців Закарпаття кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. / Р. І. Пилип // Науковий і мистецький світ Федора Потушняка: матер. міжнар. наук. конф., присвяченої 100-річчю від дня народження видатного українського письменника і вченого. – Ужгород: Ліра, 2010. – С. 259–273.
36. Подерня-Масюк Ю.А. Формування інвестиційної інфраструктури регіону: автореф. дис. ... канд. ек. наук: спец. 08.00.05 — "Розвиток

- продуктивних сил і регіональна економіка" / Ю.А. Подерня-Масюк; Луцький національний технічний університет. — Луцьк, 2010. — 24 с.
- 37.Попова Ю.М. та Макаренко М.Ю. Туризм у сфері міжнародних фінансів та перспективи його розвитку в Україні // Економіка і регіон. - 2010. - № 1. – С.157-160.
- 38.Посацький Б. Передумови формування транскордонних туристичних агломерацій на прикладі Львівської області / Б. Посацький, О. Ярема.
- 39.Проскура В.Ф. Актуальні проблеми розвитку туристично-рекреаційного комплексу регіону / В.Ф. Проскура, О.В. Максютова // Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія Економіка. –2018. –Вип. 1 (9).–С. 131-136.
- 40.Регіони України: [статистичний збірник] / Державна служба статистики України. — К., 2017. — 2 ч. — С. 323.
- 41.Рекреационные ресурсы и охрана природы Украинских Карпат. – Л., 1976.
- 42.Розвиток підприємств – суб'єктів підприємницької діяльності Закарпаття за 2009 рік : Статистичний щорічник / Головне управління статистики. – Ужгород, 2010. – 247 с.
- 43.Свида І. В. Організаційні аспекти розвитку «зелених екологічних маршрутів» (на прикладі Закарпатської області) / І. В. Свида // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. – 2010. – № 4 – С. 152–156.
- 44.Статистичний збірник «Регіони України» / Державний комітет статистики України, 2010. – ч. 2, К. – 804 С.
- 45.Статистичний щорічник "Закарпаття 2011" – У. : Головне управління статистики в Закарпатській області, 2012. – 496 с.
- 46.Топорницька М. Суспільно-географічні перспективи розвитку та урізноманітнення системи фестивального туризму в Карпатському регіоні. Зб. наук. пр. Серія географічна. В.43., ч.1. В-во ЛНУ, 2013 – С. 281-287.

47. Туристичне Закарпаття : журнал – 2016. 25 травня (№5). – 20 с.
48. Уліганець, С. І. Значення туристичного іміджу для розвитку Закарпатської області / С. І. Уліганець, Д. І. Басюк, Л. В. Мельник // Географія та туризм : наук. зб. / Ред. кол. : Я. Б. Олійник (відп. ред.) та ін.. – К.: Альтерпрес, 2013. – Вип. 24. – С. 162-173.
49. Фроліна К.Л. Проблеми розвитку та активізації діяльності інвестиційної інфраструктури: регіональний аспект / В.Ф. Семенов, К.Л. Фроліна // Економіка та управління. — 2013. — № 4. — С. 107—111.
50. Цегельник А. А. Этническая кухня как фактор развития кулинарного туризма / А. Цегельник // Вестник Государственной академии руководящих кадров культуры и искусств: наук. журнал. - М.: Миллениум, 2012. - № 2. - С. 105-110.
51. Шиманська В. Розвиток регіонального туристичного комплексу як засіб підвищення конкурентоспроможності держави // Вісник. - 2010. - № 3. – С.123-124.
52. Галушак И. Гастрономический туризм: карпатская агроновация / И. Галушак [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://trubyna.org.ua/novyny/hastronomichnyi-turyzm-karpatska-ahronovatsiia/>.
53. Гастрономический тур по Закарпатья от Ференца Гукливчика [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://price.tripua.info/index.php?page=tours&op=aboutTour&id=63&title>
54. Гастрономический туристический путь [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://ykarpatah.com.ua/article02.htm>.
55. Закарпатська обласна рада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakarpat-rada.gov.ua/zakarpattya/infrastruktura/>
56. Звіт про роботу сектору ліцензування управління правової та ліцензійної політики Державної служби туризму і курортів. [Електронний ресурс]. – Доступний з <http://www.tourism.gov.ua/PublicationsList.aspx.id=39>

- 57.Инвестиционная инфраструктура [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://mir-investicyj.ru/investicii/investicyonnaya-infrastructura.php>.
- 58.Інвестиції та інноваційний розвиток (матеріали Державного агентства України з інвестицій та інновацій до парламентських слухань «Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 рр. в умовах глобалізаційних викликів») [Електронний ресурс]. – С.617. – Режим доступу: <http://kno.rada.gov.ua/komosviti/doccatalog/document?id=48726>
- 59.Карпатський біосферний заповідник. Туристична привабливість Карпатського біосферного заповідника [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cbr.nature.org.ua/ecotur_u.htm.
- 60.Карчевская Е. Что такое агротуризм? / Е. Карчевская. [Электронный ресурс]. – Доступный с <http://www.tourlib.columb.net.ua/statti.htm>.
- 61.Кіш Г. В. Розвиток фестивального туризму як складової геотуризму (на прикладі Закарпатської області) – [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/Nvuu/Ekon/2012-36/statti/2_7.htm
- 62.Корнилова В. В. Современные тенденции развитию гастрономического туризма / В. Корнилова, Н. В. Корнилова // Эффективная экономика. - 2018. - № 2 [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/2_2018/37.pdf
- 63.Надходження та освоєння інвестицій у спеціальних (вільних) економічних зонах та на територіях пріоритетного розвитку України за інвестиційними проектами: Статистичний бюлетень / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.uz.ukrstat.gov.ua>
- 64.Національний природний парк —Синевир®. Загальна інформація [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://synevir.karpat.org>
- 65.Поперечная Д. Гастрономические прогнозы-2018 от Федора Шандора / Д Поперечная [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://uzhgorod.in.ua/statti/2018/gastronomichni_proгноzi_2018_vid_fedora_s_handora

66. Програма розвитку туризму і курортів у Закарпатській області на 2016-2020 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ips.ligazakon.net/document/view/za150220?an=1>
67. Сайт Державної служби статистики України. Статистична інформація [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/tur.htm
68. Сельский зеленый туризм и фестивали в Закарпатье. [Электронный ресурс]. – Доступный с <http://www.rest4u.com.ua/userfeedback111>
69. Сирний туризм Закарпаття [Електронний ресурс] / Турінформ Закарпаття. – Режим доступу: <https://tourinform.org.ua/syrnyj-turyzm-zakarpattya/>
70. Сироварні Закарпаття [Електронний ресурс] / Файні тури Західною Україною. – Режим доступу: <https://vidviday.ua/blog/5-syrovaren-zakarpattya/>.
71. Соціально-економічне становище України за січень–квітень 2011 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ww.ukrstat.gov.ua/>
72. Соціально-економічний розвиток України (регіональний розріз) за січень–квітень 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
73. Стратегія розвитку Закарпатської області на період до 2020 року / ОДА Закарпатської області [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.carpathia.gov.ua>
74. Торік музеї Закарпаття відвідали 409 тисяч гостей. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://transkarpatia.net/transcarpathia/culture/5592-tork-muzeyi-zakarpattya-vidvdali-409-tisyach-gostey.html>.
75. Туризм в Украине: куда едут больше и какие направления нужно развивать [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://expres.ua/news/2017/10/05/265404-turyzm-ukrayini-kudy-yidutnaybilshe-napryamypotribno-rozvyvaty>
76. Туристичний портал. [Електронний ресурс]. – Доступний з <http://www.rest4u.com.ua>

77. Турінфорцентр Закарпаття – [Електронний ресурс] - Режим доступу:
<http://tourinform.org.ua/tag/festyvali-zakarpattya/>
78. Фестивальна візитівка України - [Електронний ресурс] - Режим доступу:
<http://zakarpattya.net.ua/Zmi/85235-festyvalna-vizytivka-ukrainy>